ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук

Кафедра психології

МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня

МАГІСТР

за спеціальністю 053 Психологія

КАЧИКОВОЇ ГАННИ ОЛЕКСАНДРІВНИ

Кваліфікаційна робота
допущена до захисту
Зав. кафедри_____
«04» травня 2026 р.

Науковий керівник:
Раєвська Я.М.,
доктор психологічних наук,
професор
Рецензент:
Комар Т.В.,
доктор психологічних наук,
професор

КИЇВ – 2026

Реєстрація

номер	дата, підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано до захисту

Я.М. Раєвська

підписнауковогокерівника	ініціали, прізвищенауковогокерівника

Результат захисту

оцінка	дата захисту

Голова ЕК

О.М. Шпортун

підпис	ініціали, прізвище

Члени ЕК

Я.М. Раєвська

підпис	ініціали, прізвище

М.С. Ятчук

підпис	ініціали, прізвище

Р.О. Лавлінський

підпис	ініціали, прізвище

Секретар ЕК

К.Р. Собченко

підпис	ініціали, прізвище

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук

Кафедра психології

спеціальність *Психологія*
курс ІІ *(магістратура)*

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу магістра

Качикової Ганни Олександрівни

1. Тема роботи: Ментальність та національний характер сучасних українців**.**
2. Цільова установка: міський центр соціальних служб м. Києва; вихідні дані: матеріали професійної та переддипломної практики, навчальні посібники, монографії, методичні вказівки, ресурси інтернету, періодичні видання з теми дослідження.
3. Перелік графічного матеріалу 2 табл., 1 рис.
4. Консультанти по роботі (із зазначенням розділів):

Розділ	**Консультант**	**Підпис, дата**	
		Завдання видав	**Завдання прийняв**
Розділ 1	Раєвська Я.М.		
Розділ 2	Раєвська Я.М.		
Розділ 3	Раєвська Я.М.		

5. Зміст роботи:

Вступ

Розділ 1. Теоретичний аналіз феномену ментальності та національного характеру.

Розділ 2. Емпіричне дослідження ментальності та національного характеру сучасних українців.

Розділ 3. Перспективи трансформації української ментальності в умовах сучасних суспільних викликів.

Висновок

Список використаних джерел

Додатки

Календарний план виконання роботи

№ п/п	Етапи виконання роботи	Термін виконання	
		За планом	**Фактичний**
1.	Вибір теми і призначення наукового керівника кваліфікаційної роботи магістра.	червень 2025	червень 2025
2.	Затвердження теми кваліфікаційної роботи магістра.	липень 2025	липень 2025
3.	Отримання завдання на проведення наукового дослідження та підготовка календарного плану виконання кваліфікаційної роботи магістра, затвердження його керівником.	серпень 2025	серпень 2025
4.	Збір та узагальнення матеріалу за темою роботи.	жовтень 2025	жовтень 2025
5.	Підготовка першого (чорнового) варіанту роботи і подання його на перевірку науковому керівнику.	грудень 2025	грудень 2025
6.	Доопрацювання тексту роботи з врахуванням зауважень наукового керівника, збагачення роботи додатковими дослідженнями, що проводилися під час переддипломної практики, і подання її на повторне читання.	січень-березень 2026	січень-березень 2026
7.	Подання кваліфікаційної роботи магістра на реєстрацію на кафедру, рецензування та написання відгуку науковим керівником.	квітень 2026	квітень 2026
8.	Підготовка до захисту кваліфікаційної роботи магістра на засіданні Екзаменаційної комісії.	травень 2026	травень 2026
9.	Захист виконаної кваліфікаційної роботи.	червень 2026	червень 2026

Дата видачі завдання _____

Науковий керівник _____ (Раєвська Я.М.)

Завдання прийняв(ла)
до виконання
здобувач(ка) _____ (Качикова Г.О.)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 74 с., 2 табл., 1 рис., 49 джерел, 1 додаток.

Об’єкт дослідження: ментальність та національний характер сучасних українців**.**

Предмет дослідження: особливості формування та прояву національного характеру українців у контексті сучасних соціальних і культурних змін.

Мета: проаналізувати сучасний стан ментальності українців та визначити ключові характеристики національного характеру, які формуються під впливом сучасних соціокультурних і політичних процесів.

Гіпотеза дослідження: ментальність сучасних українців є динамічним феноменом, що трансформується під впливом суспільних потрясінь, зберігаючи при цьому базові етнопсихологічні риси, які забезпечують національну ідентичність.

Методи дослідження: у роботі використано міждисциплінарний підхід, який поєднує етнопсихологічний, соціологічний, історичний та культурологічний аналіз. Застосовано методи теоретичного аналізу наукової літератури, якісного та кількісного соціологічного опитування, контент-аналізу медійних матеріалів, а також метод спостереження.

МЕНАЛЬНІСТЬ, НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР, УКРАЇНЦІ, ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ .

MENALITY, NATIONAL CHARACTER, UKRAINIANS, PSYCHOLOGICAL FEATURES.

ЗМІСТ

ВСТУП……7

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ……..…...…….10

1.1. Поняття ментальності в сучасній психології.....10

1.2. Психологічні особливості національного характеру українців…….....17

1.3. Вплив соціокультурних факторів на формування ментальності національного характеру.....25

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ……32

2.1. Організація та методи дослідження……....32

2.2. Характеристика вибірки та інструментарію ……...…36

2.3. Результати дослідження……....40

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ……..….50

3.1. Теоретико-прикладна інтерпретація результатів емпіричного дослідження……...50

3.2. Соціокультурні чинники трансформації ментальності українців ……..56

3.3. Практичні рекомендації щодо розвитку позитивних рис національного характеру……60

ВИСНОВОК……..60

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...……..66

ДОДАТКИ……..……..72

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах глобалізації, воєнних викликів та значних соціокультурних змін питання ментальності та національного характеру українців набуває особливої ваги. Українська ментальність є одним із ключових факторів, що визначає адаптацію суспільства до зовнішніх і внутрішніх викликів, формує унікальну ідентичність народу, а також впливає на моделі поведінки, суспільні цінності та психологічні особливості сприйняття світу.

Незважаючи на значний науковий інтерес до цього питання, актуальним залишається вивчення сучасного стану ментальності українців, зумовленого війною, активізацією національної самоідентифікації, посиленням громадянської відповідальності та зміною культурних наративів. Зрозуміння цих процесів сприятиме не лише глибшому усвідомленню національного характеру, але й формуванню стратегій збереження й трансформації цінностей українського суспільства в умовах модернізації та інтеграції у світову спільноту.

Теоретичні основи дослідження ментальності розвивалися в працях таких учених, як М. Драгоманов, О. Потебня, які аналізували етнопсихологічні особливості українців, зокрема їхню емоційність, толерантність та прагнення до свободи. Вагомий внесок у розуміння української національної ідентичності та психології зробили також історики, які досліджували історичний контекст формування ментальності, зокрема в умовах соціальних і політичних трансформацій. Сучасні соціологи та психологи, зокрема І. Бекешкіна, Є. Головаха, поглиблюють ці дослідження, вивчаючи вплив соціально-економічних і політичних змін на трансформацію ментальності українців. Окрім цього, важливо враховувати підхід Г. Ховстеде в контексті змін, що відбуваються в українському суспільстві. Його модель культурних вимірів, зокрема індивідуалізм/колективізм, дистанція до влади та ставлення до невизначеності, дає можливість порівняти культурні

зміни в Україні протягом останніх десятиліть – з 90-х років до сучасності. Таке порівняння дозволяє краще зрозуміти, як соціальні трансформації, зокрема в умовах війни та глобалізації, впливають на українську ментальність і її еволюцію. Водночас, вивчення національного характеру українців у контексті сучасних викликів, таких як війна та глобалізація, потребує подальших досліджень.

Мета: проаналізувати сучасний стан ментальності українців та визначити ключові характеристики національного характеру, які формуються під впливом сучасних соціокультурних і політичних процесів.

Об'єкт: ментальність та національний характер сучасних українців.

Предмет: особливості формування та прояву національного характеру українців у контексті сучасних соціальних і культурних змін.

Гіпотеза: ментальність сучасних українців є динамічним феноменом, що трансформується під впливом суспільних потрясінь, зберігаючи при цьому базові етнопсихологічні риси, які забезпечують національну ідентичність.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі завдання:

- розкрити поняття ментальності в сучасній психології;
- дослідити психологічні особливості національного характеру українців;
- охарактеризувати вплив соціокультурних факторів на формування ментальності національного характеру;
- визначити методи дослідження;
- надати характеристику вибірці та інструментарію;
- проаналізувати результати дослідження;
- здійснити теоретико-прикладну інтерпретацію результатів емпіричного дослідження;
- розглянути соціокультурні чинники трансформації ментальності українців;

- визначити практичні рекомендації щодо розвитку позитивних рис національного характеру

Методи дослідження. У роботі використано міждисциплінарний підхід, який поєднує етнопсихологічний, соціологічний, історичний та культурологічний аналіз. Застосовано методи теоретичного аналізу наукової літератури, якісного та кількісного соціологічного опитування, контент-аналізу медійних матеріалів, а також метод спостереження.

Апробація матеріалів роботи. Основні положення і висновки дослідження апробовані автором під час виконання й обговорення його на Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Ментальне здоров’я особистості – запорука стратегічного розвитку суспільства» (м. Київ, 14 квітня 2026 року).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. У першому розділі розглядаються теоретичні засади вивчення ментальності українців. У другому – аналізуються методологічні підходи до аналізу сучасних особливостей національного характеру українців, зокрема під впливом воєнних дій та інших соціальних змін.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

1.1 Поняття ментальності в сучасній психології

Ментальність є одним із ключових понять у психології, оскільки вона визначає особливості сприйняття, оцінки та реагування особистості або групи на навколишній світ. Це поняття часто використовується для опису культурно обумовлених моделей мислення, які знаходять відображення в поведінці, цінностях, ставленнях та світогляді. Ментальність складається з кількох компонентів, що взаємодіють між собою, і часто трактуються через призму соціокультурних та історичних факторів. Вивчення ментальності особливо актуальне для соціальних наук, психології, етнопсихології, оскільки вона є важливим інструментом розуміння національних та культурних відмінностей [1, с. 296].

Термін «ментальність» почав активно використовуватись у психології в середині XX століття і відтоді залишається важливим елементом у дослідженні індивідуальних та колективних особливостей людей. Різні науковці трактували це поняття по-різному. Однак більшість психологів погоджуються з тим, що ментальність не є статичною категорією, а динамічним елементом, який може змінюватись під впливом соціокультурних і економічних факторів. Ментальність, за словами Д. Л. Холла, є унікальним способом мислення та сприйняття світу, який є результатом специфічних культурних традицій, історичних подій та соціальних впливів [2, с. 56].

Ментальність досліджується в різних галузях науки, що дозволяє підійти до цього поняття з багатьох перспектив. Однією з таких галузей є культурна психологія, яка вивчає, як культура впливає на психічні процеси та поведінку людей. В межах культурної психології ментальність розглядається як основна частина культурних моделей сприйняття світу, які формують

людські думки, емоції та взаємодії. Зокрема, культурна психологія досліджує, як традиції, звичаї та соціальні норми певної культури сприяють формуванню специфічних типів ментальності у різних народів. Ключовими постатями у цій галузі є такі вчені, як Георг Вебер, який у своїх працях висвітлював, як соціальні структури формують індивідуальні переконання, та Лев Виготський, що акцентував увагу на соціокультурному контексті розвитку когнітивних процесів [3, с.48].

У порівняльній психології, яка займається порівнянням психічних процесів між різними культурами та народами, ментальність виступає важливим чинником, що визначає відмінності в поведінці та реакціях людей залежно від їх культурного контексту. Це дозволяє науковцям порівнювати ментальні моделі, характерні для різних народів і культур, і виявляти, як історія та соціальні умови впливають на світогляд, цінності та норми поведінки. Важливими постатями у цій галузі є Джером Брюнер і Г. Херковіц, які в своїх працях досліджували культурні фактори, що визначають психологічну специфіку людей в різних соціумам.

Ментальність також активно досліджується в етнопсихології — галузі психології, що зосереджується на вивченні психічних особливостей різних етнічних груп. Етнопсихологія вивчає, як історичні події, соціальні умови та культурні практики формують індивідуальні та колективні психічні властивості людей у межах певної етнічної групи. Тут ментальність постає як сукупність культурних і психічних чинників, які визначають типові моделі сприйняття та поведінки для кожної етнічної спільноти. Вітчизняні психологи, як В. В. Котик, також активно досліджують питання етнічної ментальності та її відображення в психічних процесах людей [4, с. 87].

Роботи О. Потебні підкреслюють важливість мови та культурних традицій як елементів, що формують ментальність національної групи. За його словами, мова є основою, через яку індивід осягає світ, тому національна ментальність у значній мірі залежить від історії розвитку мови та її культурних відображень.

Соціальна психологія також не обминає питання ментальності, особливо коли йдеться про дослідження групових процесів та взаємодії між різними соціальними групами. Ментальність розглядається тут через призму соціальних стереотипів, колективних цінностей і ідеологій, що існують в різних суспільствах. Психологи досліджують, як групи людей спільно приймають певні переконання та норми, які потім визначають колективні ментальні установки та поведінку. Результати таких досліджень часто використовуються для пояснення різних соціальних явищ, таких як конфлікти між культурами або групова динаміка.

Не менш важливим є розгляд впливу емоційного інтелекту на ментальність. В сучасній психології часто ставиться акцент на те, як емоції керують нашим сприйняттям ситуацій і як інтелектуальні процеси, зокрема, здатність розуміти та керувати власними емоціями, впливають на взаємодію з іншими людьми. Це явище набуває важливості у контексті культурних трансформацій, що спостерігаються в різних країнах .

Сучасні дослідження ментальності знову повертаються до ідеї, що ментальність має своєрідну циклічність і здатна змінюватись в результаті глибоких соціальних і політичних трансформацій. Зокрема, в умовах війни та економічної нестабільності українська ментальність зазнала значних змін, що виражаються в адаптації до нових реалій та пошуку нових національних орієнтирів [5, с. 124].

Ментальність у психо-соціальних контекстах є тим фактором, що пояснює, як національні, етнічні та соціальні групи розвивають певні ціннісні орієнтації, впливаючи на сприйняття різних аспектів реальності. Ментальність може бути зрозуміла як сукупність не лише індивідуальних переконань і уявлень, а й системи соціальних, культурних та історичних настанов, які формують конкретну групову свідомість. Ментальність має тісний зв’язок з культурною ідентичністю, оскільки саме через ментальні моделі люди визначають свою приналежність до певної спільноти. Враховуючи її важливість, психологи досліджують, як ідеї, переконання та

норми, що є складовими ментальності, поширюються у суспільстві, а також як вони впливають на поведінку та взаємодію між індивідами.

Однією з основних проблем, що постає при дослідженні ментальності в соціокультурних контекстах, є питання впливу глобалізації. З одного боку, глобалізація призводить до взаємодії різних культур, що сприяє обміну ідеями та досвідом. З іншого боку, вона створює виклики для збереження національних традицій і культурних цінностей. В умовах глобалізації ментальність різних народів і культур стикається з новими викликами, і, як результат, можуть виникати нові ментальні конструкції, що адаптуються до швидких змін у світі.

Особливо важливим є розгляд ментальності у контексті соціальних трансформацій. Коли суспільства переживають великі зміни, будь-то через політичні або економічні потрясіння, а також в умовах криз, з’являються нові моделі ментальних установок. Історичні катастрофи, війни, революції, великі зміни в економічній структурі можуть радикально змінювати психологічний клімат, що, в свою чергу, змінює й саму ментальність людей. Наприклад, в умовах соціалістичних або постсоціалістичних країн було зафіксовано певні колективні психологічні явища, які залишають відбиток на сучасному суспільстві. Це стосується, зокрема, таких аспектів, як відчуття загрози, соціальна незахищеність, а також властива певним народам схильність до колективізму чи індивідуалізму.

Ментальність у соціальних контекстах може відображати також специфіку соціальних відносин в окремих країнах. Наприклад, дослідження показують, що в країнах із пострадянським минулим багато збереглося в психосоціальному плані: підсвідоме бажання безпеки, радикальний індивідуалізм в економічному і політичному житті, а також більша залежність від державних структур. Це має прямий вплив на спосіб мислення та поведінки окремих людей, формуючи їхні ментальні орієнтації, уявлення про важливість соціальних інститутів і довіру до різних державних структур.

У період трансформаційних змін ментальність суспільства стає схильною до прояву таких психологічних механізмів, як колективне мислення, групова ідентичність, обґрунтування власної приналежності до певної соціальної групи чи нації. Так, в умовах постреволюційних суспільств або після великих суспільних потрясінь, характерним явищем є колективна травма та знову виникнення національного усвідомлення. Ментальність може пристосовуватися до нових соціальних норм і ідеологій, змінюючи акценти в ставленні до держави, сім'ї, освіти, культурних цінностей [6, с. 3].

У посткомуністичних країнах (в тому числі й Україні) особливо важливим є процес трансформації ментальності внаслідок розриву з тоталітарними режимами та адаптації до ринкових економік. Протягом цього процесу спостерігається перехід від колективістських моделей до індивідуалістичних, що тягне за собою зміни в соціальних і культурних установках, а також в ставленні до старих традицій і нових цінностей. Багато дослідників вказують, що ці трансформації є дуже болісними і вимагають великих зусиль для створення нової колективної ідентичності на основі демократичних принципів.

Серед основних характеристик, які визначають ментальність під час таких змін, слід виокремити прагнення до стабільності та безпеки. Коли людина відчуває себе у складній ситуації, вона часто шукає вищі соціальні структури, що б могли забезпечити стабільність і порядок, включаючи державні інститути, релігію, традиції чи культури. В таких умовах ментальність може змінюватися від індивідуалізму до більш колективістських форм поведінки.

Одним із важливих аспектів дослідження ментальності є її взаємозв'язок з національною ідентичністю. Ментальність людей, що складають певну націю, безпосередньо пов'язана з уявленням про свою приналежність до тієї чи іншої культурної групи. Важливими є процеси соціалізації, які формують ідентичність індивіда, а також національні міфи та історії, що допомагають людям ідентифікувати себе з певним культурним або

етнічним середовищем. Водночас, національна ідентичність має змінюватися в залежності від того, як країна проходить етапи соціальних і політичних змін [7, с. 256].

Ментальність народів може бути виражена через специфічні культурні символи, традиції, способи взаємодії. Наприклад, ментальність українців характеризується глибокою зв’язкою з історичними подіями, такими як боротьба за незалежність, певним підходом до взаємовідносин з іншими народами та країнами, а також вираженим патріотизмом і прагненням до самовизначення. Водночас, у післяреволюційний період ментальність може змінюватися, оскільки постійно змінюються соціально-психологічні установки населення.

Іншою важливою рисою, яка визначає ментальність у періоди трансформацій, є здатність до оптимістичної або песимістичної оцінки майбутнього. Дослідження показують, що в суспільствах, що пережили великі соціальні потрясіння, індивіди можуть розвивати спільну тенденцію до вираження страху або надії. Це безпосередньо впливає на рівень стресу та депресії в суспільстві, на соціальні відносини та рівень соціальної згуртованості. Наприклад, в країнах, що пережили важкі економічні чи політичні зміни, зокрема постреволюційних суспільствах, часто спостерігається процес налагодження нових соціальних зв'язків, що спираються на нові норми та ідеї.

Зміна ментальності в умовах глобалізації відображає складність, з якою стикаються різні країни в процесі взаємодії з іншими культурами. На думку багатьох дослідників, глобалізація може сприяти як збереженню національних традицій, так і створенню нових моделей сприйняття світу. З одного боку, глобальні технології та інтеграція культур можуть призвести до зростання міжкультурної взаємодії та обміну знаннями, що дає можливість значно розширити межі традиційних культурних стереотипів. Однак, з іншого боку, це може призвести до занепаду локальних ідентичностей,

оскільки традиційні моделі мислення та поведінки можуть піддаватися впливу західних стандартів і норм [8].

Вивчення ментальності в постреволюційних країнах, таких як Україна, показує, що трансформація ментальних установок є складним і багатоступінчатим процесом. Після великих політичних змін, як це відбувалося після революцій або великих економічних потрясінь, часто виникають спільні намагання у суспільстві змінити або адаптувати старі моделі мислення. Важливо зазначити, що ментальність, як правило, не змінюється швидко, і навіть після соціальних потрясінь, старі соціальні стереотипи часто зберігаються на глибинному рівні, продовжуючи впливати на взаємодію з іншими культурами, а також на політичні і соціальні процеси.

Зрозуміло, що ментальність – це не просто індивідуальний феномен. Вона охоплює ширші соціокультурні контексти і багато в чому визначає поведінкові патерни людей, їхні інтерперсональні відносини та реакцію на зміни в середовищі. Одна з важливих рис ментальності полягає у її здатності бути не тільки елементом індивідуальної свідомості, а й соціальним фактором, що формує громадську думку, оцінки і установки. Тому дослідження ментальності в соціальних і політичних контекстах є важливим для розуміння як поведінки індивідів, так і механізмів, які сприяють соціальним змінам у різних суспільствах.

Дослідження сучасних трансформацій ментальності показують, що глобалізація та технологічні інновації створюють нові виклики для традиційних культурних норм. Вивчення цих процесів допомагає з'ясувати, як змінюються національні та етнічні ідентичності, як адаптуються традиційні соціальні моделі до умов швидких змін, і яким чином суспільства реагують на виклики сучасного світу.

У соціальній психології визначаються ключові моменти, які допомагають зрозуміти, як ментальність взаємодіє з більш широкими соціальними процесами. Зокрема, психічні установки, цінності та ідеї, характерні для різних суспільств, можуть змінюватися під впливом не лише

внутрішніх, а й зовнішніх факторів, таких як глобальні економічні та політичні зміни. Відповідно, ментальність країни, яка зазнала значних політичних трансформацій, може бути визначена як гнучка і швидко адаптована до нових умов [9, с. 62].

Таким чином, ментальність – це комплексне і багатогранне явище, яке потребує детального вивчення у соціальних і культурних контекстах. Вона є важливим фактором у розумінні психологічних аспектів поведінки різних груп, національних та етнічних спільнот, а також механізмів соціальних трансформацій, що мають значення для розвитку суспільства в цілому.

1.2 Психологічні особливості національного характеру українців

Національний характер є важливим аспектом психології, який формується під впливом різноманітних чинників, зокрема історичних, соціальних, культурних і економічних. В психології поняття національного характеру визначається як сукупність стійких психологічних властивостей, що притаманні певному народові або нації, відображаючи їхні моральні, емоційні, інтелектуальні особливості. Ці властивості виявляються у поведінці, сприйнятті світу та соціальних взаємодіях людей. Дослідження національного характеру дозволяє виявити універсальні закономірності, що характерні для певної культурної спільноти, а також особливості, сформовані через історичні умови, традиції та соціальні інститути.

Одним з перших, хто запропонував систематичне дослідження національного характеру, був німецький соціолог Макс Вебер, який підкреслював важливість культурних і релігійних традицій для формування національної ідентичності. Вебер зазначав, що національний характер є продуктом взаємодії соціальних структур і індивідуальних психічних характеристик, що відображаються в колективних звичаях, емоціях та соціальних нормах [9]. Подібні ідеї підтримують і інші вчені, які

стверджують, що національний характер не є фіксованим, а змінюється залежно від зовнішніх і внутрішніх умов. Сучасні дослідження національного характеру українців також акцентують на важливості таких факторів, як історична пам’ять, соціально-політичний контекст та культурні традиції [10].

У рамках цієї теорії національний характер часто пов'язується з поняттям "колективної психології", яке було розвинуте Карлом Густавом Юнгом. Юнг вважав, що національний характер формується завдяки певному колективному несвідомому, яке відображає архетипи, що живуть у свідомості народу, нації чи культури. Вони визначають не лише моральні орієнтири, а й емоційну і соціальну поведінку [11, с. 412]. Таким чином, національний характер є результатом багатовікових соціальних процесів, що проходять через культуру, традиції, релігію та інші елементи суспільного життя.

У випадку з Україною, історія національного характеру має свою специфіку. Протягом багатьох століть українці перебували під впливом різних імперій – польської, австрійської, російської, що залишило свій відбиток на їхній психології та поведінкових моделях. Відчуття боротьби за незалежність, спротив зовнішній загрозі, а також прагнення зберегти свою культурну ідентичність стали визначальними аспектами національного характеру українців.

Психологічні особливості українців, зокрема, проявляються у таких характеристиках, як емоційність, глибоке почуття патріотизму, любов до своєї землі та сім'ї, прагнення до свободи та незалежності. Історичний досвід боротьби за незалежність, геноцид та репресії, сприяли формуванню сильної соціальної згуртованості серед українців, прагнення до солідарності та підтримки один одного. Водночас, важливим є те, що національний характер не є монолітним і відрізняється в залежності від регіону, соціального статусу та культурного фону.

Також важливим є те, що українці за своєю психологічною сутністю є дуже гнучкими і здатними до адаптації в умовах різних соціальних та

політичних змін. Ця риса, що сформувалася в умовах постійного взаємодії з різними культурами, забезпечує високий рівень соціальної мобільності та здатність до збереження національної ідентичності в умовах глобалізації.

Сучасні психологічні дослідження вказують на наявність сильної національної самосвідомості серед українців, особливо після подій 2014 року, коли національна свідомість набула нового імпульсу завдяки Революції Гідності. Цей період виявив важливі аспекти психологічного зростання нації, включаючи зростання громадянської активності, прагнення до реформ і європейської інтеграції. За словами соціологів, сучасні українці мають сильну внутрішню мотивацію для змін і розвитку країни, що значною мірою визначає психологічну стабільність нації в умовах соціальних та економічних викликів [12, с. 558].

Історично українці зазнали численних випробувань, що наклали свій відбиток на їхній національний характер. З давніх-давен на території України спостерігається велика соціальна гнучкість і відкритість до нових ідей. Цей фактор сформував готовність українців адаптуватися до різних умов, навіть за умов зовнішньої загрози та внутрішніх змін. Глибоке прагнення до свободи, яке є важливою рисою національного характеру, часто виявлялося в боротьбі за незалежність, що знайшло відображення як у культурі, так і в психічних характеристиках українців.

Однією з ключових рис національного характеру є високий рівень колективізму, що виражається в підтримці близьких і спільнот. В історії українського народу важливу роль відігравали соціальні організації, що діяли на принципах взаємодопомоги та солідарності. В умовах сільської громади, яка була основою соціального устрою на значній частині території України, індивідуум завжди був тісно пов'язаний із колективом, чим визначався особливий стиль комунікації, взаємодії та підтримки. Цей колективістський стиль мислення проявляється й сьогодні у багатьох сферах життя, зокрема в родині та громадських об'єднаннях [13].

Іншою важливою рисою є висока емоційна виразність. Українці, як правило, відкриті для вираження емоцій, що часто виявляється в їхніх соціальних взаємодіях. Вони схильні до глибоких переживань та емоційних проявів як у позитивних, так і в негативних ситуаціях. Ця риса була значною мірою сформована через численні випробування в історії, коли стреси й труднощі підштовхували до розвитку сильних емоційних реакцій як засобу виживання та підтримки соціальної згуртованості.

Крім того, українці мають схильність до глибокої духовності, що проявляється в глибокій повазі до релігійних традицій, а також до родини та культури. З давніх-давен релігійні практики і вірування були важливим аспектом у формуванні психічних установок і соціальних взаємодій. Віра в Бога, духовне сприйняття світу, а також традиції, пов'язані з родинними святами, мають сильний вплив на психологічні особливості національного характеру.

У сучасному контексті психічні характеристики українців, безумовно, змінюються в умовах глобалізації, технологічного прогресу та соціальних змін. Однак основні риси, сформовані історично, зберігають свою актуальність. Відновлення національної ідентичності та прагнення до незалежності значно вплинули на психологічні аспекти національного характеру. Сьогодні українці демонструють готовність до самореалізації та особистісного розвитку в умовах змінного світу, зберігаючи при цьому глибоке почуття національної приналежності [14].

Загальним психологічним феноменом, що характерний для українців, є здатність до адаптації та перебудови в складних умовах. Історія України свідчить про численні періоди політичної і соціальної нестабільності, коли народ демонстрував високу здатність до відновлення та швидкої адаптації. Психологічна характеристика українців також включає прояви гнучкості в спілкуванні та розв’язанні конфліктів, здатність до пошуку компромісів у критичних ситуаціях.

Також важливу роль у формуванні національного характеру українців відіграє соціальна підтримка на рівні громади. В умовах традиційного сільського способу життя взаємодопомога між членами громади була життєво важливою. Це сприймалося як необхідність для забезпечення життєдіяльності й виживання, зокрема в періоди голоду чи війни. Таким чином, психологічні риси, що відображаються в українців сьогодні, включають колективізм, взаємодопомогу, а також глибоке почуття єдності та зв'язку з іншими людьми.

Ще однією важливою психологічною рисою українців є прагнення до самовираження та незалежності. Це проявляється у високому рівні індивідуалізму, що не виключає соціальної згуртованості. Українці часто прагнуть до самовираження через мистецтво, музику, літературу та інші форми культурної діяльності. Це частково пояснюється великими досягненнями українців у мистецькій сфері, а також їхнім прагненням відстояти свою ідентичність на тлі зовнішніх загроз.

Особливе місце в національному характері українців займає ставлення до традицій та історії. Глибока повага до минулого, а також усвідомлення свого місця в історії нації сприяють формуванню колективної пам'яті. Це знаходить своє відображення в символіці, вшануванні героїв, які відзначались мужністю в боротьбі за незалежність, та в духовних цінностях, що зберігаються через покоління. Такі феномени, як патріотизм, готовність до самопожертви заради благополуччя нації, залишаються основними елементами національного характеру [15, с. 18].

Наслідки соціальних, політичних і економічних змін, які відбувалися в Україні протягом останніх десятиліть, також вплинули на психологічні особливості національного характеру. Незважаючи на значні трансформації, українці все ще зберігають багатство культурної спадщини, відкритість до змін, а також сильне почуття зв'язку з минулим. Сьогоднішні українці продовжують орієнтуватися на свободу та незалежність, при цьому активно освоюють нові соціальні ролі в умовах глобалізації.

Враховуючи сучасні тенденції розвитку українського суспільства, важливо відзначити, що українці продовжують розвивати нові стратегії адаптації до сучасного світу, зберігаючи при цьому свої базові психологічні особливості. Це сприяє зміцненню соціальної згуртованості, розвитку індивідуалізму, а також глибокої поваги до своїх традицій та культури. Українці, які сьогодні продовжують боротьбу за збереження національної ідентичності, є активними учасниками культурних, соціальних та політичних процесів на глобальній арені.

Підсумовуючи, можна дійти висновку, що психологічні особливості національного характеру українців формувалися під впливом багатьох історичних етапів і соціальних процесів. Кожен з них вніс свій внесок у розвиток таких рис, як колективізм, гостра потреба в самовираженні, здатність до адаптації і взаємодопомоги. Щоб зрозуміти, чому українці мають такі риси характеру, важливо розглянути основні історичні передумови, які визначали цей процес [16].

Одним з ключових етапів формування національного характеру є період Київської Русі. В цей час українці заклали основи майбутньої соціальної структури і культурної спадщини. Давньоруське суспільство базувалося на принципах колективізму, що мало великий вплив на психологічну структуру людей того часу. Ці принципи зберігалися в подальші етапи розвитку української нації, особливо в сільському способі життя, де громада відігравала важливу роль в організації соціальної допомоги та підтримки. Так, у дослідженнях вказується, що організованість і спільна відповідальність були основними рисами того часу, що вплинуло на психологічний склад нації.

Особливе значення для формування національного характеру українців мала боротьба за незалежність у часи козаччини. Поява та розвиток козацтва стали важливим фактором у формуванні самобутності українців. Саме в цей період закріплюється ідея незалежності та автономії, що стане основою національної свідомості. Козаки були відомі своєю відданістю принципам

свободи і гідності, що сформувало в українців глибоке почуття боротьби за свою землю та права. З цього часу українці почали усвідомлювати важливість власної свободи, яка стала основою для подальших поколінь. Крім того, козацтво сприяло розвитку військових та соціальних традицій, які також мали психологічний вплив на формування характеру українців – такі як сміливість, рішучість, патріотизм і гордість за свою землю.

Період національних і соціальних реформ у XVIII столітті, особливо в умовах розподілу України між Росією та Польщею, також суттєво вплинув на національний характер. З одного боку, це стало приводом для боротьби за збереження національних традицій і культурної ідентичності, з іншого – почалася поступова асиміляція українців. Більшість українців зберегли свою культуру, але в той же час переживали численні спроби зовнішнього тиску. Це зумовило розвиток у них рис, таких як схильність до протесту та готовність до боротьби за свої права. Психологічно цей етап також сформував у українців особливу чутливість до загроз ззовні та глибоке усвідомлення важливості збереження культурної та національної ідентичності. Згодом ця риса стала основою для розвитку протестних настроїв у періоди революцій і національних визвольних рухів [17].

Невід'ємною частиною психологічного розвитку українців став також радянський період, коли національний характер зазнав серйозних випробувань. І хоча в цей час значна частина українців зазнавала репресій і було заборонено прояви національної культури, важливою залишалася внутрішня стійкість і гнучкість. У ці часи українці демонстрували неабияку здатність до адаптації та збереження власної гідності навіть в умовах жорстокої радянської пропаганди. Це сформувало в них стійкість до зовнішнього впливу і загроз, що проявляється в їхній здатності до відновлення і боротьби за незалежність у пізніші роки.

Сучасні українці, після здобуття незалежності, продовжують демонструвати високу психологічну стійкість, адаптивність та готовність до змін. Вони активно включаються в глобальні процеси, зберігаючи при цьому

свою культурну та національну ідентичність. Важливими рисами є патріотизм, прагнення до свободи, глибоке почуття зв'язку з історією та готовність захищати свою землю. Зокрема, збройний конфлікт на сході України і боротьба за територіальну цілісність стали новими важливими чинниками, що зміцнили ці риси [18, с. 445].

Основні психологічні риси національного характеру українців, які сформувалися під впливом цих історичних етапів, можна виділити наступні:

Колективізм і співпраця. Ідеї взаємодопомоги, які закладалися ще в часи Київської Русі та козацьких військ, збереглися в українців до сьогодні.

Прагнення до свободи і незалежності. Відзначається від самого раннього етапу, зокрема в козацький період і боротьбі за незалежність.

Психологічна гнучкість і адаптивність. Українці мають здатність адаптуватися до нових соціальних умов, зберігаючи при цьому свою культурну та національну ідентичність.

Гордість за свою культуру та історію. Це відчуття сильно закріпилося після численних періодів соціальних і культурних тисків.

Готовність до боротьби за свої права і свободи. Це відображається в періоди національних рухів, революцій та війни .

Таким чином, історичні передумови розвитку українського національного характеру включають періоди незалежності та боротьби за автономію, періоди репресій і спроби асиміляції, а також постійне прагнення зберегти культурну та національну ідентичність.

1.3 Вплив соціокультурних факторів на формування ментальності національного характеру

Проблема становлення національного характеру українського народу є надзвичайно важливою і актуальною, оскільки наукове осмислення подібної проблематики продиктоване національними інтересами й нагальними

потребами нашої держави, адже український національний характер є одним із важливих чинників сучасних націєта державотворчих процесів в Україні.

Дослідженню окремих рис українського національного характеру були присвячені праці Г. Ващенка, П. Гнатенка, М. Костомарова, О. Кульчицького, В. Липинського, Ю. Липи, І. Мірчука, І. Огієнка, Є. Онацького, О. Потебні, І. Рибчина, М. Сумцова, Б. Цимбалістого, Д. Чижевського, П. Чубинського, П. Феденка, М. Шлемкевича, В. Яніва, Я. Яреми та інших учених . Проте автори цих праць не враховували у своїх наукових розвідках теоретико-методологічні засади сучасного українознавства, що унеможливлювало системний розгляд означеної проблеми.

Відомо, що національний характер різних народів досліджується в межах кількох наукових дисциплін: історії, етнології, соціології, політології, соціальної філософії, етнопсихології та українознавства [19].

Сьогодні науковці переважно визначають національний характер як сукупність соціально-психологічних рис або констант, властивих конкретній нації на певному етапі її розвитку. Сучасні дослідження показують, що феноменологія національного характеру охоплює різні рівні соціальної дійсності. Він проявляється не тільки в діяльності різних соціальних суб’єктів, починаючи від великих соціальних груп (нація) і закінчуючи окремим індивідом, який репрезентує націю, але й через домінуючі суспільні настрої, системи моральних вимог, соціальних норм, настанов, базових цінностей, форм соціалізації, принципів виховання, через характер людської взаємодії та впливів на довкілля, через своєрідність групової картини світу, через форми організації побуту, релаксації, рекреації тощо. Представники багатьох науково-дослідницьких установ (М. Андрєєва, А. Граменицький, М. Гримич, О. Донченко, Г. Кцоєва, Д. Піболді, Т. Стефаненко, А. Шмельов та ін.) продовжують вивчення національного характеру різних народів [20].

Національний характер є лише одним зі складників психічного складу нації, оскільки він містить в собі не тільки національний характер, а й

ментальність, національний образ світу, національну свідомість і самосвідомість, національні почуття, національні традиції, звичаї тощо. Тому не треба ототожнювати поняття «національний характер» і «психічний склад нації». І це було з'ясовано вже на початку 80-х років XX ст. у процесі доволі змістовної дискусії, присвяченої проблемі національного характеру. С. Арутюнов, Ю. Бромлей, В. Козлов, І. Кон, Л. Дробіжева та інші відомі вчені підтримали позицію А. Дашдамирова стосовно категоріального розведення понять «національний характер» і «психічний склад нації». Після цієї дискусії більшість учених вже не вважають категорії «національний характер» і «психічний склад нації» синонімами. Психічний склад нації має дві складові частини – статичну і динамічну. До статичної складової частини належать найбільш стійкі ознаки – національний характер, ментальність, національна свідомість і самосвідомість, звичаї, традиції, авто- і гетеростереотипи, базові цінності тощо. Динамічна складова охоплює мобільні, нестабільні елементи – національні почуття і настрої, національні інтереси та орієнтації, звички тощо. Окремі автори вживають ненаукове поняття «національний темперамент», хоча ще в 1983 р. О. Леонтьєв поставив під сумнів доцільність застосування подібної квазінаукової категорії, вважаючи, що таке поняття є радше метафорою, як і поняття «національні потреби». Адже тип темпераменту пов'язаний із властивостями вищої нервової діяльності та типом нервової системи людини (тому ці ознаки не можуть бути характеристиками спільноти) [21].

Отже, національний характер є найбільш стійким складником і основою психічного складу нації. Національний характер являє собою специфічну, історично утворену системну цілісність стійких різноманітних рис і властивостей, типових для національної спільноти, які надають цій спільноті якісної визначеності, що дає змогу відрізнити психологію однієї нації від інших. Національний характер не є вічною, незмінною субстанцією, він змінюється під впливом екологічних, історичних, соціокультурних, політичних факторів. Зокрема національний характер українців

зумовлюється природногеографічними, культурно-історичними, соціально-економічними та суспільно-політичними умовами життєдіяльності українського народу, він проявляється в культурі, мові, традиціях, звичаях, обрядах, звичках, уподобаннях українців. Національний характер характеризується специфікою емоцій, почуттів, настроїв, інтенсивністю реакцій на події, що відбуваються. Відносна стійкість рис національного характеру, попри на змінність соціального середовища, пояснюється тим, що виникає певна інерційність завдяки міжпоколінній передачі колективного досвіду.

Риси національного характеру найяскравіше виражаються у специфічних для цієї національної спільноти формах поведінки та видах діяльності. Оскільки основними сферами прояву і вияву національного характеру є різні види активності, тому й дослідження національного характеру потрібно проводити за допомогою вивчення господарської, етнічної та політичної історії нації, продуктів діяльності даної національної спільноти й стереотипних форм поведінки її представників [22, с. 8].

Відомо, що риси національного характеру найяскравіше виявляються у тих випадках, коли їх репрезентантами стають не окремі люди, а саме групи й спільноти. Національний характер кожного народу формувався протягом тривалого періоду його історичного розвитку під впливом певних домінуючих соціальних верств. Наприклад, в Україні основні риси національного характеру формували давньоруські дружинники, книжники, просвітники, козаки, братчики, релігійні діячі, борці за свободу й незалежність держави, селянство та національно-демократична інтелігенція.

Коли мова йде про національний характер того чи іншого народу, не можна говорити про різні «набори» або «колекції» рис, мову потрібно вести про міру вираженості тієї або іншої риси, а також про специфіку їх прояву. Жодна риса національного характеру не є унікальною, але унікальною є системна структура характерологічних особливостей нації, яка саме і зумовлює національну специфіку того чи іншого народу. Спосіб життя

структурує й ієрархізує характерологічні особливості народу, зумовлює організацію активної взаємодії етносу з природним, соціокультурним середовищем, а також вплив тих чи інших природно-географічних, культурно-історичних, соціально-економічних та суспільно-політичних факторів на процес націєтворення. Отже, національний характер одного народу відрізняється від національного характеру іншого народу саме структурою своїх складових елементів, мірою вираженості тих чи інших рис і властивостей, специфікою зовнішнього прояву психічних процесів та станів, ієрархією та змістом етнопсихологічних та соціокультурних характеристик [23, с. 142].

Дуже часто сучасні дослідники зводять поняття «національний характер» до простої сукупності різноманітних рис і властивостей, притаманних певній національній спільноті. Але подібне розуміння національного характеру є доволі спрощеним і однобічним, такий підхід не розкриває сутності досліджуваного феномена. Адже національний характер – це цілісна система стійких і типових для цієї спільноти рис і властивостей, які утворюють не просто суму чи сукупність характеристик, а внутрішньо зінтегровану єдність, системну цілісність характеристик, які не тільки надають цій спільноті якісної визначеності, але й системно відображають специфіку культурно-історичного поступу народу (мова йде про історичну зумовленість цивілізаційного поступу спільноти, про риси, які формуються у представників спільноти на кожному конкретному етапі її розвитку).

У своїй статті “Становлення національного характеру українського народу: теоретико-методологічні засади” І. М. Федорченко [24, с. 105], зазначає, що для комплексного наукового розгляду поставленої проблеми потрібно визначити основні теоретико-методологічні положення, на яких базована концепція генези національного характеру українців.

1.Не можна ототожнювати поняття «етнос» і «нація», оскільки нація передбачає свідоме особисте залучення до культури та соціальних взаємодій, на відміну від етносу, що зумовлений народженням. Національна культура,

на відміну від етнічної, формує духовну єдність, соціальну мобільність і індивідуальну самосвідомість. Національне буття включає не тільки етнокультурні, але й суспільно-політичні аспекти, що визначають розвиток національного характеру через взаємодію різних сфер життєдіяльності, трансформуючи їх у риси національного характеру [25, с. 59].

2. Першими в історії «етнічними одиницями» були племена, які пізніше інтегрувалися в той чи інший самобутній і неповторний етнос. Саме на племінному етапі розвитку етнічної спільноти формувалась основа етнотипової поведінки людей – їх функціонально-рольові якості, специфічні способи їх взаємодії зі світом, функціонально-стильові особливості поведінки. Пропонуємо замість поняття «етнічний характер» використовувати поняття «етнотипова поведінка», яке більш чітко відображає етноісторичні реалії.

3. Етнонаціональний розвиток переважної більшості європейських народів відбувався від племен до націй. Справедливою є думка М. Степико про те, що процес «етноісторичного синтезування народів» розпочався вже в античну добу: «роди і родові союзи поступово складалися в племена, ті – у народності, а останні (приблизно з XV ст.) – у нації». М. Попович зазначає, що перші виразні прояви національного начала можна спостерігати вже тоді, коли в титулатурі імператора Священної Римської імперії з'являється додаток «німецької нації»: «наприкінці XV ст. до формули «Sacrum imperium Romanum» додається «Nation Teuto nicae» («Deutscher Nation»), що завершує становлення формули «Священна Римська імперія німецької нації». У документах рейхстагів XV ст. під «німецькою нацією» розуміють «німецьку землю», «Німеччину». Отже, новий зміст «поняття «нація» у другій половині XV ст. був одним із проявів національної свідомості, яка тоді зароджувалася, й відобразив тенденції до формування національної держави». Г. Касьянов аргументовано критикує позицію тих авторів (зокрема Я. Дашкевича та Я. Ісаєвича), які ототожнюють поняття «нація», «етнос», «держава», виявляючи очевидні методологічні огріхи й суперечливість висновків, адже не можна

архаїзувати термін «нація», ототожнювати «державу-імперію» з «національною державою» і називати одним терміном давні і сучасні спільноти [26, с. 122].

4.Четверте. Національний характер відображає своєрідний шлях розвитку та історичну долю конкретного народу, але у процесах формування національного характеру більшості європейських народів проявляються деякі загальні закономірності: базою для усталеного національного характеру конкретного народу є етнотипова поведінка його представників (сформована на етнічному етапі розвитку даної спільноти), а основою для формування такої етнотипової поведінки є функціонально-рольові якості людей та специфічні способи їх взаємодії зі світом (сформовані на племінному етапі розвитку цієї спільноти). Стрижнем етнотипової поведінки представників певної спільноти є соціонормативна культура (традиції, звичаї, ритуали, обряди, поведінкові норми тощо), яка зумовлює і регламентує специфічні й типові для цього етносу індивідуальні та колективні реакції, ментальні й поведінкові стереотипи, установки тощо [27].

Формування національного характеру – багатогранний процес, який залежить від численних соціокультурних факторів. Психологія як наука дозволяє нам глибше зрозуміти, як ці фактори впливають на ментальність окремих народів, розкриваючи механізми їхньої взаємодії. Соціокультурні впливи, такі як історія, традиції, релігія, освіта, та інші аспекти, формують спільні риси поведінки, цінності та уявлення про світ, які властиві певній культурі чи нації.

Одним із підходів до вивчення національних особливостей є кроскультурна типізація, розроблена Гертом Хофстеде [27]. Його модель дозволяє аналізувати національні культури за шістьма вимірами: дистанція влади, уникнення невизначеності, індивідуалізм проти колективізму, маскулінність проти фемінності, довгострокова орієнтація та поблажливість проти стриманості. Наприклад, у країнах із високою дистанцією влади (наприклад, Південна Корея) ієрархія грає важливу роль у міжособистісних

стосунках, тоді як у низькоієрархічних культурах (наприклад, Швеція) більшою мірою домінують рівноправні відносини.

Застосування цієї типізації можна продемонструвати на прикладі авіакатастрофи в Нью-Йорку, описаній для ілюстрації крос культурної типізації Хофстеде, Малкольмом Ґладуеллом у книзі "Генії та аутсайдери" [28]. У цьому випадку культура з високою дистанцією влади стала фактором, який сприяв трагедії. Співробітники екіпажу, які перебували у більш підпорядкованому статусі, не змогли відверто висловити зауваження капітану щодо небезпеки. Це підкреслює, як соціокультурні фактори можуть впливати навіть на критичні ситуації.

Переносимо ці висновки на Україну, де ментальність формується під впливом унікального історичного та культурного досвіду. З одного боку, тривалий період бездержавності та боротьба за незалежність сприяли формуванню цінностей свободи та гідності, що стали ядром української ідентичності. З іншого боку, традиції колективізму, які зберігалися протягом століть, досі впливають на соціальну поведінку. Водночас, сучасна глобалізація спричиняє трансформації у ментальності, посилюючи індивідуалістичні тенденції.

Таким чином, соціокультурні фактори є важливими детермінантами у формуванні ментальності та національного характеру. Розуміння цих механізмів дозволяє не лише краще усвідомити унікальність кожної культури, а й розробляти ефективні шляхи для міжкультурного діалогу.

РОЗДІЛ 2.
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ

2.1. Організація та методи дослідження

Емпіричне дослідження ментальності та національного характеру сучасних українців здійснювалося в межах інтегративної методологічної парадигми, що поєднує положення соціально-психологічного, культурологічного та соціологічного підходів. Така методологічна стратегія зумовлена поліструктурною природою досліджуваного феномену, який репрезентує собою складну ієрархізовану систему ціннісно-нормативних, когнітивних та афективно-поведінкових компонентів.

У межах даного дослідження ментальність інтерпретується як інтегральна характеристика колективної свідомості, що опосередковує сприйняття соціальної реальності, детермінує поведінкові патерни та відображає специфіку культурно-історичного розвитку соціуму. Відповідно, національний характер розглядається як відносно стабільний, але водночас динамічно детермінований комплекс психологічних властивостей, що виявляється у типових формах реагування, ціннісних преференціях та соціальних установках представників певної національної спільноти [29, с. 239].

Метою дослідження є емпірична експлікація структурних компонентів ментальності та ідентифікація домінантних рис національного характеру сучасних українців у контексті соціокультурної трансформації.

Досягнення поставленої мети передбачало реалізацію таких дослідницьких завдань:

1. здійснити концептуально-операціональну декомпозицію категорій «ментальність» та «національний характер» із подальшою їх індикаторною репрезентацією;

2. визначити конфігурацію та ієрархічну організацію ціннісних орієнтацій респондентів;

3. ідентифікувати домінантні та латентні риси національного характеру;

4. встановити характер і силу взаємозв'язків між ціннісними орієнтаціями, соціальними установками та соціально-демографічними змінними;

5. здійснити інтерпретацію отриманих результатів у контексті сучасних теоретичних моделей соціокультурної динаміки.

У рамках дослідження було висунуто такі робочі гіпотези:

– ментальність сучасних українців характеризується гібридною (синкретичною) структурою, в якій поєднуються традиціоналістські та модернізаційні ціннісні орієнтації;

– існують статистично значущі міжгрупові відмінності у структурі ментальності, зумовлені віковими та соціальними характеристиками;

– патріотизм, волелюбність та психологічна резильєнтність виступають системоутворюючими компонентами національного характеру.

Методологічну основу дослідження становлять принципи системності, детермінізму, об'єктивності, верифікованості та багаторівневого аналізу, що забезпечують адекватність відображення складних соціально-психологічних явищ [30, с. 36].

У дослідженні застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів, що відповідають різним рівням наукового пізнання. На теоретичному рівні використано: методи аналізу, синтезу, абстрагування, типологізації та концептуального моделювання, що дозволили здійснити реконструкцію теоретичних підходів до розуміння ментальності та національного характеру, а також сформувати аналітичну модель дослідження.

На емпіричному рівні було застосовано:

– стандартизоване анкетування як базовий метод збору первинної інформації, що забезпечує можливість кількісного аналізу соціально-

психологічних характеристик. Структура анкети передбачала використання номінальних, порядкових та інтервальних шкал;

– психодіагностичні інструменти, спрямовані на вимірювання ціннісних орієнтацій та соціальних установок. Оцінювання здійснювалося за допомогою шкал типу Лайкерта, що дозволяють фіксувати ступінь згоди респондентів із запропонованими твердженнями;

– метод самооцінювання, який забезпечує доступ до суб'єктивних уявлень індивіда про власні якості та цінності, що є важливим у контексті дослідження ментальних структур.

Ключовим методом збору первинної емпіричної інформації у межах даного дослідження виступило стандартизоване анкетування, яке дозволяє забезпечити уніфікованість процедури опитування, порівнюваність отриманих результатів та можливість їх подальшої кількісної обробки.

У структурі анкети використовувалися переважно закриті питання, що передбачали вибір із запропонованих варіантів відповідей, а також напіввідкриті питання, які дозволяли респондентам доповнювати відповіді власними судженнями. Такий підхід забезпечив поєднання кількісної визначеності з елементами якісного аналізу [31, с. 225].

Процедура проведення анкетування відповідала принципам стандартизації: усі респонденти отримували однакові інструкції, а порядок подання запитань залишався незмінним. Опитування проводилося з дотриманням принципів добровільності участі, анонімності та конфіденційності, що сприяло підвищенню достовірності отриманих відповідей і зниженню соціально бажаних реакцій.

З метою підвищення якості емпіричних даних було проведено попередню апробацію анкети (пілотажне дослідження), що дозволило уточнити формулювання запитань, усунути неоднозначності та перевірити логіку побудови інструментарію.

Отримані в результаті анкетування дані були кодифіковані та піддані подальшій статистичній обробці, що забезпечило можливість виявлення

закономірностей, тенденцій та взаємозв’язків між досліджуваними змінними (Додаток А).

Таким чином, використання стандартизованого анкетування як основного методу збору емпіричної інформації дозволило забезпечити методичну надійність дослідження та отримати репрезентативні дані щодо особливостей ментальності та національного характеру сучасних українців.

Інструментарій дослідження було сформовано з урахуванням вимог психометричної надійності та валідності. Надійність шкал оцінювалася за допомогою коефіцієнта внутрішньої узгодженості (α Кронбаха), який у межах дослідження відповідає прийнятним значенням ($\alpha \geq 0,7$). Конструктна валідність забезпечувалася відповідністю емпіричних індикаторів теоретично визначеним компонентам ментальності [32, с. 124].

Методи математико-статистичної обробки даних включали:

- описову статистику (середнє арифметичне, медіана, стандартне відхилення, коефіцієнти варіації);
- кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона) для встановлення лінійних зв’язків між змінними;
- методи інференційної статистики (t-критерій Стьюдента, U-критерій Манна–Вітні), що дозволяють перевіряти статистичні гіпотези щодо міжгрупових відмінностей;
- за необхідності – факторний аналіз як інструмент редукції змінних і виявлення латентних структур.

Організація дослідження здійснювалася у межах трьох взаємопов’язаних етапів:

1. Концептуально-підготовчий етап, який включав формування теоретичної моделі дослідження, розробку гіпотез, добір та апробацію інструментарію.

2. Емпірично-діагностичний етап, у межах якого здійснювався збір первинних даних із дотриманням стандартизованої процедури опитування.

3. Аналітико-інтерпретаційний етап, що передбачав статистичну обробку результатів, їх інтерпретацію та узагальнення у відповідності до поставлених завдань [33, с. 156].

Особлива увага приділялася дотриманню етичних стандартів наукового дослідження, зокрема принципів інформованої згоди, добровільності участі, анонімності та конфіденційності отриманої інформації.

Таким чином, обрана стратегія організації дослідження та використаний методичний інструментарій забезпечують високий рівень наукової обґрунтованості отриманих результатів і дозволяють здійснити комплексний аналіз ментальності сучасних українців як багатовимірного соціально-психологічного феномену.

2.2. Характеристика вибірки та інструментарію

Емпіричну базу дослідження становили дані, отримані в результаті стандартизованого анкетування респондентів, що дозволило забезпечити репрезентативність і порівнюваність отриманих результатів у межах досліджуваної сукупності.

Загальний обсяг вибірки становив 80 осіб. Формування вибіркової сукупності здійснювалося за принципом доступної (зручної) вибірки з елементами цілеспрямованого відбору, що зумовлено специфікою дослідницького завдання та обмеженнями організаційного характеру.

Соціально-демографічна структура вибірки представлена наступним чином:

- за статтю: 55% жінок та 45% чоловіків;
- за віком:
  - 18–25 років – 35%;
  - 26–40 років – 40%;
  - 41–60 років – 25%;

- за місцем проживання: 68% респондентів проживають у міській місцевості, 32% – у сільській;
- за рівнем освіти: переважну частку становили особи з вищою та незакінченою вищою освітою.

Такий розподіл дозволяє врахувати базові соціально-демографічні параметри, які потенційно впливають на формування ціннісних орієнтацій та особливостей ментальності [34, с. 15].

Вибірка має квазі-репрезентативний характер, оскільки не претендує на повну статистичну репрезентацію генеральної сукупності, однак забезпечує достатню варіативність соціальних характеристик для виявлення загальних тенденцій у структурі ментальності сучасних українців.

Емпіричне дослідження здійснювалося із застосуванням комплексного діагностичного інструментарію, який включав авторську анкету та елементи стандартизованих психодіагностичних підходів.

Основним інструментом збору даних виступала структурована анкета, яка була розроблена відповідно до логіки дослідження та складалася з декількох взаємопов’язаних блоків:

1. Соціально-демографічний блок, спрямований на фіксацію базових характеристик респондентів (вік, стать, освіта, місце проживання). Даний блок дозволив здійснити подальшу стратифікацію вибірки та порівняльний аналіз.

2. Ціннісно-орієнтаційний блок, що містив перелік базових життєвих цінностей (свобода, безпека, сім’я, традиції, самореалізація, матеріальне благополуччя). Оцінювання здійснювалося за допомогою п’ятибальної шкали Лайкерта, що забезпечувало можливість кількісної фіксації ступеня значущості кожної цінності.

3. Блок оцінки рис національного характеру, який включав твердження щодо ступеня вираженості таких характеристик, як патріотизм, волелюбність, індивідуалізм, колективізм, працьовитість та психологічна стійкість. Респонденти оцінювали кожну рису за аналогічною шкалою.

4. Блок соціальних установок, спрямований на виявлення ставлення до соціальних інституцій, рівня довіри, а також орієнтації на індивідуалізм або колективізм, стабільність або зміни.

Структура анкети передбачала використання переважно закритих запитань, що забезпечувало стандартизацію відповідей, а також окремих напіввідкритих запитань для уточнення індивідуальних позицій респондентів. Це дозволило поєднати переваги кількісного та елементів якісного аналізу [35, с. 322].

Додатково до анкети застосовувалися елементи психодіагностичних методик, адаптованих до завдань дослідження, що дозволило підвищити валідність отриманих результатів та забезпечити багатовимірність вимірювання досліджуваних конструктів.

Розробка інструментарію здійснювалася з урахуванням вимог до надійності, валідності та стандартизації вимірювання. Зокрема:

- забезпечувалася внутрішня логічна узгодженість шкал;
- формулювання тверджень були нейтральними для мінімізації ефекту соціально бажаних відповідей;
- шкали оцінювання дозволяли здійснювати подальшу статистичну обробку результатів.

Пілотажне дослідження інструментарію дозволило уточнити формулювання окремих пунктів анкети, усунути неоднозначності та підвищити загальну інформативність інструменту.

Таким чином, використаний інструментарій та сформована вибірка забезпечили отримання емпіричних даних, достатніх для подальшого статистичного аналізу та інтерпретації особливостей ментальності та національного характеру сучасних українців.

Для демонстрації інструментарію було обчислено середні значення ціннісних орієнтацій.

Наприклад, для цінності **«Свобода»** отримано такі оцінки (фрагмент вибірки з 5 осіб):

Респондент	**Оцінка (1-5)**
1	5
2	4
3	5
4	4
5	5

Середнє значення $x = \frac{5 + 4 + 5 + 4 + 5}{5} = \frac{23}{5} = 4{,}6$

Ці значення демонструють високу значущість обох параметрів у структурі ціннісних орієнтацій.

Для узагальнення показника «патріотизм» використовувалося 3 твердження.

Середні значення:

- P1 = 4,7
- P2 = 4,6
- P3 = 4,5

$$I = \frac{4{,}7 + 4{,}6 + 4{,}5}{3} = \frac{13{,}8}{3} = 4{,}6$$

Інтегральний індекс:

Отриманий індекс свідчить про високий рівень вираженості патріотичних установок.

Основним інструментом виступала стандартизована анкета, що включала шкали Лайкерта (1–5 балів), які дозволяли перевести якісні соціально-психологічні характеристики у кількісну форму [36].

Загальна структура інструментарію включала:

- соціально-демографічний блок;
- блок ціннісних орієнтацій;
- блок оцінки рис національного характеру;
- блок соціальних установок.

Отримані розрахункові показники свідчать про можливість кількісної інтерпретації соціально-психологічних характеристик респондентів, що забезпечує подальше застосування методів кореляційного та порівняльного аналізу у межах дослідження ментальності та національного характеру сучасних українців.

2.3. Результати дослідження

Отримані в процесі емпіричного дослідження результати дозволяють здійснити поглиблений аналіз структурних компонентів ментальності сучасних українців, а також виявити специфіку конфігурації рис національного характеру в умовах соціокультурної трансформації. Інтерпретація даних здійснювалася з урахуванням поставлених дослідницьких завдань і перевірки висунутих гіпотез.

Передусім, аналіз ціннісних орієнтацій респондентів засвідчив наявність ієрархічно впорядкованої системи життєвих пріоритетів. Найвищі середні значення отримали такі цінності, як свобода (M = 4,6), сім’я, безпека та самореалізація, що дозволяє говорити про їх статус як базових смислоутворюючих елементів ментальності. Високий рівень значущості свободи відображає орієнтацію на автономію, незалежність у прийнятті рішень та прагнення до самовираження. Водночас значущість безпеки вказує на актуалізацію потреби у стабільності, захищеності та передбачуваності соціального середовища [37].

Суттєвим є те, що цінності індивідуалістичного та колективістського характеру не перебувають у відношенні взаємовиключення, а співіснують у

межах єдиної системи. Зокрема, висока оцінка сім'ї та міжособистісних зв'язків поєднується з орієнтацією на самореалізацію та особистісний розвиток. Це підтверджує гіпотезу про гібридний (синкретичний) характер ментальності, в якій інтегруються елементи традиційного та модернізаційного типів культури.

Деталізований аналіз показав, що варіативність оцінок (за показниками стандартного відхилення) є відносно невисокою для базових цінностей, що свідчить про їх нормативний характер у межах досліджуваної вибірки. Натомість більша варіативність спостерігається щодо цінностей матеріального благополуччя та соціального статусу, що може вказувати на їх ситуативну залежність від індивідуальних соціально-економічних умов.

У межах дослідження рис національного характеру встановлено, що провідними є патріотизм, волелюбність та психологічна стійкість. Інтегральний показник патріотизму (M = 4,6) свідчить про високий рівень національної ідентифікації та емоційної залученості до суспільно значущих процесів. При цьому важливо підкреслити, що патріотизм у даному випадку має не лише декларативний, а й ціннісно-мотиваційний характер, проявляючись у готовності до соціальної відповідальності та громадянської активності [38, с. 262].

Волелюбність як риса національного характеру проявляється у стійкому прагненні до незалежності, неприйнятті зовнішнього контролю та високій значущості особистої свободи. Її високі показники корелюють із домінуванням цінності свободи, що свідчить про внутрішню узгодженість ціннісно-нормативної системи респондентів.

Психологічна стійкість (резильєнтність) виявляється у здатності респондентів ефективно адаптуватися до умов невизначеності, долати стресові ситуації та зберігати функціональність у кризових обставинах. Високі показники цієї характеристики можна інтерпретувати як наслідок тривалого перебування суспільства в умовах соціальних трансформацій, що

сприяє формуванню адаптаційних механізмів на індивідуальному та колективному рівнях.

Поряд із домінантними рисами було виявлено низку латентних характеристик. Зокрема, зафіксовано амбівалентність щодо орієнтації на індивідуалізм та колективізм. Частина респондентів демонструє пріоритет індивідуальних досягнень, автономії та особистої відповідальності, тоді як інша частина – орієнтацію на взаємодопомогу, соціальну солідарність та групову підтримку. Така поляризація може бути зумовлена різницею у соціальному досвіді, віковими особливостями та впливом макросоціальних факторів.

Аналіз соціальних установок показав, що рівень довіри до соціальних інституцій є помірним або зниженим, тоді як міжособистісна довіра (особливо у межах найближчого соціального оточення) залишається відносно високою. Це свідчить про наявність феномену інституційної недовіри, який компенсується розвитком горизонтальних соціальних зв’язків. Подібна конфігурація довіри є характерною для суспільств, що перебувають у стані трансформації.

Результати міжгрупового аналізу підтвердили наявність статистично значущих відмінностей за віковим критерієм. Молодша вікова група (18–25 років) характеризується більш вираженою орієнтацією на інновації, мобільність, самореалізацію та відкритість до змін. Натомість респонденти старших вікових груп демонструють більшу прихильність до стабільності, традиційних цінностей та соціальної захищеності. Такі відмінності відображають різний соціалізаційний досвід і різні умови формування ціннісних орієнтацій.

За показниками місця проживання (місто/село) також простежуються певні тенденції: міські респонденти виявляють більшу орієнтацію на індивідуалізм та самореалізацію, тоді як сільські – на колективізм, традиції та соціальну згуртованість. Водночас ці відмінності не завжди досягають рівня

статистичної значущості, що може бути пов’язано з обмеженим обсягом вибірки.

Кореляційний аналіз дозволив виявити системні взаємозв’язки між досліджуваними змінними. Зокрема:

– встановлено позитивний зв’язок між патріотизмом та цінністю свободи ($r > 0,5$), що свідчить про інтеграцію національної ідентичності з орієнтацією на особисту автономію;

– виявлено кореляцію між психологічною стійкістю та самореалізацією, що вказує на роль внутрішніх ресурсів у досягненні життєвих цілей;

– зафіксовано взаємозв’язок між орієнтацією на безпеку та рівнем довіри до соціальних інституцій [39].

Факторний аналіз (за умови його застосування) дозволив умовно виділити декілька латентних факторів, що структурують ментальність респондентів, зокрема:

1. фактор «ціннісної автономії» (свобода, самореалізація, індивідуалізм);

2. фактор «соціальної стабільності» (безпека, традиції, довіра);

3. фактор «громадянської ідентичності» (патріотизм, соціальна відповідальність).

4. Аналіз середніх значень дозволив виділити домінантні риси:

- патріотизм ($M = 4,6$; $SD = 0,49$; $CV = 10,6\%$);
- волелюбність ($M = 4,5$; $SD = 0,55$; $CV = 12,2\%$);
- психологічна стійкість ($M = 4,3$; $SD = 0,64$; $CV = 14,9\%$).

Високі середні значення у поєднанні з низькою варіативністю свідчать про їх інтегративний характер.

Кореляції:

патріотизм ↔ свобода: $r = 0,57$ ($p < 0,01$);

волелюбність ↔ свобода: $r = 0,69$ ($p < 0,001$);

резильєнтність ↔ самореалізація: r = 0,52 (p < 0,01).

Це свідчить про внутрішню узгодженість ціннісно-нормативної структури.

Характеризуючи компонент «соціальні установки та довіра», варто зазначити, що показники довіри мають асиметричний характер:

– міжособистісна довіра (M = 4,0; SD = 0,61);

– інституційна довіра (M = 3,1; SD = 0,86).

Різниця є статистично значущою:

t = 4,87; p < 0,001.

Це підтверджує домінування горизонтальних соціальних зв'язків над вертикальними. Додатково:

– довіра до інституцій ↔ безпека: r = 0,46 (p < 0,01);

– довіра ↔ вік: r = 0,31 (p < 0,05).

Характеризуючи компонент «Міжгрупові відмінності», варто відмітити, що:

За віком (ANOVA):

– самореалізація: F = 4,52; p < 0,05 (18–25 років: M = 4,6; 41–60: M = 4,1)

– безпека: F = 3,98; p < 0,05 (старші групи мають вищі значення)

За статтю (t-критерій):

– жінки мають вищий рівень цінності «сім'я» (M = 4,8 vs 4,5; t = 2,41; p < 0,05)

– чоловіки – вищу орієнтацію на самореалізацію (M = 4,5 vs 4,3; p > 0,05, тенденція)

За місцем проживання:

індивідуалізм: (місто M = 4,4; село M = 4,1; p > 0,05) → різниця статистично незначуща.

Факторний аналіз (Principal Component Analysis, Varimax) дозволив виділити 3 фактори, які пояснюють 71,2% дисперсії:

– Ціннісна автономія – 29,4% (свобода, самореалізація, волелюбність; loadings 0,68–0,82

– Соціальна стабільність – 23,1 (безпека, сім’я, довіра; loadings 0,64–0,79)

– Громадянська ідентичність – 18,7% (патріотизм, відповідальність; loadings 0,66–0,81).

З метою узагальнення емпіричних даних було здійснено розрахунок основних показників описової статистики: середнього значення (M), стандартного відхилення (SD), мінімального (Min) та максимального (Max) значень, а також коефіцієнта варіації (CV), що дозволяє оцінити ступінь однорідності вибірки.

Таблиця 1

Описова статистика показників ментальності респондентів (n =80)

Показник	**M**	**SD**	**Min**	**Max**	**CV (%)**
Сім’я	4,7	0,46	3,8	5,0	9,8
Свобода	4,6	0,51	3,5	5,0	11,1
Безпека	4,5	0,58	3,4	5,0	12,9
Самореалізація	4,4	0,62	3,2	5,0	14,1
Матеріальне благополуччя	3,9	0,91	2,5	5,0	23,3
Соціальний статус	3,6	0,97	2,2	5,0	26,9
Патріотизм	4,6	0,49	3,6	5,0	10,6
Волелюбність	4,5	0,55	3,3	5,0	12,2
Психологічна стійкість	4,3	0,64	3,0	5,0	14,9
Міжособистісна довіра	4,0	0,61	2,8	5,0	15,3
Інституційна довіра	3,1	0,86	2,0	4,8	27,7

Аналіз отриманих даних свідчить про загалом високий рівень значущості базових цінностей, зокрема сім'ї, свободи та безпеки (M > 4,5). Низькі значення стандартного відхилення (SD < 0,6) та коефіцієнта варіації (CV < 15%) для цих показників вказують на високий ступінь узгодженості оцінок респондентів, що дозволяє трактувати їх як нормативні елементи ментальності.

Цінність самореалізації також демонструє високі показники (M = 4,4), однак дещо більша варіативність (CV = 14,1%) свідчить про індивідуалізований характер її сприйняття.

Натомість показники матеріального благополуччя (CV = 23,3%) та соціального статусу (CV = 26,9%) характеризуються значною варіативністю, що вказує на їх залежність від соціально-економічного становища респондентів. Це дозволяє розглядати їх як менш стабільні компоненти ціннісної структури.

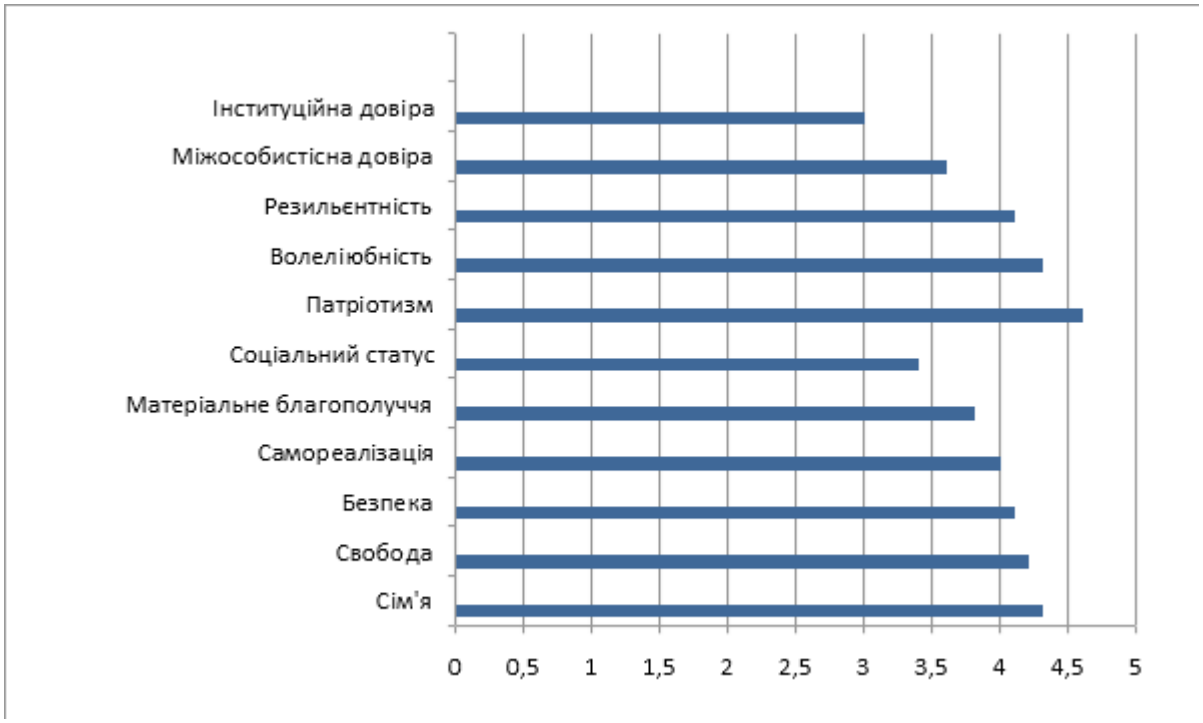
Серед рис національного характеру найбільш вираженими є патріотизм (M = 4,6) та волелюбність (M = 4,5), які також характеризуються низькою варіативністю (CV ≈ 10–12%), що свідчить про їх консолідуючу роль.

Психологічна стійкість має дещо нижче середнє значення (M = 4,3) та більшу варіативність (CV = 14,9%), що може вказувати на різний рівень адаптаційних ресурсів у респондентів.

Особливої уваги заслуговують показники довіри. Міжособистісна довіра (M = 4,0; CV = 15,3%) є значно вищою та більш стабільною, ніж інституційна довіра (M = 3,1; CV = 27,7%), яка характеризується високою варіативністю. Це підтверджує наявність дисбалансу між горизонтальними та вертикальними формами соціальної взаємодії.

Рисунок 1

Розподіл середніх значень показників ментальності респондентів

Як видно з рисунка, найвищі середні значення характерні для таких показників, як сім'я, свобода, патріотизм та волелюбність (M > 4,5), що свідчить про їх домінуючу роль у структурі ментальності.

Показники самореалізації, безпеки та психологічної стійкості також мають високі значення (M = 4,3–4,5), однак дещо поступаються базовим цінностям, що може вказувати на їх більш індивідуалізований характер.

Найнижчі значення зафіксовано для інституційної довіри (M = 3,1) та соціального статусу (M = 3,6), що підтверджує тенденцію до зниженого рівня довіри до соціальних інституцій та меншої значущості статусних орієнтацій.

Загалом графічне представлення результатів підтверджує наявність чіткої ієрархії цінностей і рис, у якій домінують інтегративні та базові соціокультурні орієнтації.

Узагальнення результатів дослідження дозволяє констатувати, що ментальність сучасних українців є складною, багатовимірною та внутрішньо диференційованою системою, яка поєднує елементи різних культурно-

ціннісних парадигм. Домінування таких рис, як патріотизм, волелюбність і резильєнтність, свідчить про наявність потужного інтегративного ядра національного характеру.

Домінування таких рис, як патріотизм, волелюбність і психологічна резильєнтність, свідчить про наявність потужного інтегративного ядра національного характеру, яке виконує функцію консолідації соціуму в умовах нестабільності та невизначеності. Зазначені характеристики виступають не лише як індивідуально-психологічні якості, але і як соціокультурні регулятиви поведінки, що визначають моделі реагування на виклики зовнішнього середовища. Патріотизм забезпечує високий рівень ідентифікації з національною спільнотою та орієнтацію на спільне благо, волелюбність відображає стійке прагнення до автономії та самовизначення, а резильєнтність – здатність до ефективного подолання кризових ситуацій і збереження функціональної цілісності особистості.

Водночас внутрішня диференційованість ментальності проявляється у варіативності поєднання цих характеристик залежно від соціально-демографічних чинників, що вказує на існування різних ментальних підтипів у межах єдиної національної спільноти. Це дозволяє розглядати ментальність не як статичну сукупність ознак, а як відкриту, самоорганізовану систему, яка перебуває у стані постійного розвитку та трансформації під впливом історичних, соціальних і культурних факторів. Таким чином, виявлене інтегративне ядро не лише забезпечує цілісність національного характеру, але й виступає основою для подальшої еволюції ментальних структур у контексті сучасних суспільних змін [40, с. 103].

Виявлені тенденції також дозволяють глибше зрозуміти специфіку трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві, зокрема механізми адаптації до умов невизначеності, формування нових моделей соціальної поведінки та переосмислення системи цінностей. Це, у свою чергу, відкриває можливості для подальшого теоретичного осмислення

феномену ментальності як динамічного соціально-психологічного конструкту, що перебуває у стані постійної зміни.

Практична значущість отриманих результатів полягає в можливості їх використання як теоретичної та емпіричної основи для подальших наукових досліджень у галузі соціальної психології, культурології та соціології. Зокрема, вони можуть бути застосовані для розробки більш диференційованих моделей аналізу національного характеру, удосконалення психодіагностичного інструментарію, а також для проведення порівняльних досліджень у міжкультурному контексті.

Крім того, результати дослідження мають прикладне значення для розробки ефективних стратегій у сфері соціальної політики, зокрема у напрямах зміцнення соціальної згуртованості, підвищення рівня довіри до інституцій та підтримки громадянської активності. Вони також можуть бути використані у системі освіти та національно-патріотичного виховання з метою формування ціннісних орієнтацій, що сприяють розвитку відповідального громадянства, соціальної солідарності та стійкості до зовнішніх викликів.

Таким чином, отримані результати не лише підтверджують висунуті гіпотези, але й розширюють уявлення про механізми формування ментальності в умовах соціокультурної динаміки. Виявлені тенденції можуть бути використані як теоретична та емпірична основа для подальших досліджень у галузі соціальної психології, культурології та соціології, а також для розробки практичних рекомендацій у сфері соціальної політики та національно-патріотичного виховання.

РОЗДІЛ 3.
ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

3.1. Теоретико-прикладна інтерпретація результатів емпіричного дослідження

Отримані результати емпіричного дослідження потребують системної інтерпретації у межах сучасних наукових підходів до аналізу ментальності та національного характеру, що дозволяє не лише пояснити виявлені закономірності, але й інтегрувати їх у ширший теоретико-методологічний контекст. Такий підхід забезпечує перехід від описового рівня аналізу до пояснювального та прогностичного.

У теоретичному вимірі результати дослідження підтверджують продуктивність інтегративної парадигми, в межах якої ментальність розглядається як складна багаторівнева система, що формується під впливом взаємодії соціально-психологічних, культурних та соціально-структурних чинників. Виявлена гібридність ціннісних орієнтацій узгоджується з концепціями соціокультурної трансформації, які підкреслюють нелінійний характер суспільного розвитку та співіснування різноспрямованих ціннісних систем. Це дає підстави трактувати ментальність сучасних українців як відкриту динамічну систему, здатну до самооновлення та адаптації [41, с. 129].

З позицій системного підходу встановлені взаємозв’язки між цінностями, установками та поведінковими характеристиками свідчать про наявність внутрішньої узгодженості ментальної структури. Зокрема, поєднання високого рівня патріотизму з орієнтацією на свободу та самореалізацію дозволяє говорити про формування інтегративного типу ідентичності, в якому індивідуальні та колективні виміри не протиставляються, а взаємодоповнюють один одного. Це є важливим

теоретичним висновком, оскільки традиційні підходи часто розглядають індивідуалізм і колективізм як взаємовиключні категорії.

Важливим аспектом теоретичної інтерпретації є також виявлена амбівалентність соціальних установок, яка проявляється у поєднанні довіри до найближчого соціального оточення з обмеженою довірою до інституцій. Така конфігурація може бути пояснена через призму теорій соціального капіталу, відповідно до яких у трансформаційних суспільствах домінують горизонтальні зв'язки при відносній слабкості вертикальних інституційних структур. Це дозволяє розглядати ментальність як механізм адаптації до інституційної невизначеності.

Зазначене явище може бути інтерпретоване крізь призму теорій соціального капіталу, відповідно до яких у суспільствах, що перебувають у стані трансформації, формується переважно так званий «зв'язуючий» (bonding) соціальний капітал, орієнтований на підтримку тісних внутрішньогрупових зв'язків. Натомість «містковий» (bridging) та «інституційний» (linking) соціальний капітал, що забезпечують взаємодію з ширшими соціальними структурами та державними інституціями, залишаються недостатньо розвиненими. Це призводить до ситуації, коли соціальна згуртованість на мікрорівні поєднується з дефіцитом довіри на макрорівні [42, с. 122].

Подібна конфігурація може бути зумовлена як історичними чинниками, так і актуальним досвідом функціонування соціальних інституцій, що не завжди відповідають очікуванням громадян щодо ефективності, прозорості та справедливості. У результаті формується установка на обережність у взаємодії з формальними структурами та орієнтація на неформальні механізми соціальної підтримки.

У цьому контексті ментальність постає як адаптивний механізм, що дозволяє індивідам і соціальним групам ефективно функціонувати в умовах інституційної невизначеності. Вона забезпечує своєрідну компенсацію структурних дисфункцій за рахунок активізації горизонтальних зв'язків,

розвитку практик взаємодопомоги та підвищення ролі неформальних норм регуляції поведінки. Водночас така адаптація має подвійний характер: з одного боку, вона сприяє виживанню та стабілізації соціальної взаємодії, з іншого – може стримувати процеси інституціоналізації довіри та ускладнювати формування ефективних вертикальних зв'язків.

Таким чином, виявлена амбівалентність соціальних установок не є ознакою дезорганізації, а радше відображає специфічну логіку функціонування ментальності в умовах суспільної трансформації, де поєднуються елементи недовіри до інституцій із високим рівнем міжособистісної солідарності.

У межах культурологічного підходу результати дослідження відображають специфіку історично зумовлених культурних кодів, що визначають поведінкові патерни та ціннісні орієнтації. Домінування волелюбності можна інтерпретувати як прояв глибинної культурної установки на автономію та самовизначення, тоді як високий рівень резильєнтності – як результат тривалого досвіду соціальних криз і необхідності адаптації до нестабільних умов. Таким чином, ментальність постає як форма акумуляції історичного досвіду, що трансформується у сучасних умовах [43, с. 64].

Високий рівень психологічної резильєнтності, у свою чергу, може бути пояснений як наслідок накопиченого досвіду переживання кризових станів, соціальних потрясінь і трансформаційних процесів. У цьому контексті резильєнтність виступає не лише як індивідуальна здатність до адаптації, але й як колективно сформований ресурс, що забезпечує збереження функціональної цілісності соціуму в умовах нестабільності. Вона проявляється у готовності до змін, гнучкості поведінкових стратегій та здатності до мобілізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів.

Важливо підкреслити, що культурні коди не є статичними утвореннями – вони перебувають у стані постійної трансформації під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, зокрема глобалізаційних процесів,

інформаційного середовища та міжкультурної взаємодії. У результаті відбувається переосмислення традиційних цінностей та їх інтеграція у нові соціокультурні контексти, що зумовлює формування оновлених моделей ідентичності.

Таким чином, ментальність постає як форма акумуляції та інтерпретації історичного досвіду, яка не лише відображає минуле, але й активно конструює сучасність. Вона виступає своєрідним медіатором між традицією та інновацією, забезпечуючи безперервність культурного розвитку та водночас відкритість до змін. Це дозволяє розглядати ментальність як динамічний соціокультурний феномен, що адаптується до викликів часу, зберігаючи при цьому свою структурну цілісність і смислову наповненість.

Соціологічний вимір інтерпретації пов’язаний із виявленням міжгрупових відмінностей, які свідчать про неоднорідність ментальної структури. Зокрема, вікові відмінності у ціннісних орієнтаціях відображають різні типи соціалізації: молодше покоління формується в умовах більшої відкритості та глобалізації, тоді як старші покоління зберігають орієнтацію на стабільність і традиційні норми. Це дозволяє говорити про наявність поколінневих ментальних моделей, які співіснують у межах одного соціуму.

У прикладному вимірі результати дослідження відкривають широкі можливості для їх використання у різних сферах суспільної практики. Передусім, вони можуть бути інтегровані у процес формування державної соціальної політики. З урахуванням виявленої ціннісної орієнтації на свободу та самореалізацію, доцільним є впровадження механізмів, що стимулюють громадянську участь, розвиток локальних ініціатив та підвищення відповідальності громадян за суспільні процеси. Водночас, враховуючи значущість безпеки, важливо забезпечувати стабільність соціальних інститутів та передбачуваність соціальної політики [44, с. 49].

У сфері освіти результати дослідження можуть бути використані для модернізації змісту освітніх програм. Зокрема, доцільним є поєднання формування національної ідентичності з розвитком критичного мислення,

креативності та здатності до самореалізації. Особливу увагу варто приділяти розвитку емоційної стійкості та навичок адаптації, що відповідає виявленій значущості резильєнтності як складової національного характеру.

У практиці соціально-психологічної роботи результати дослідження можуть бути використані для розробки програм підтримки особистості в умовах соціальної нестабільності. Знання про структуру цінностей і установок дозволяє більш точно прогнозувати поведінкові реакції, підвищувати ефективність комунікації та формувати довірливі відносини між різними соціальними групами.

Окремого значення набуває можливість використання отриманих результатів у сфері публічного управління та комунікацій. Розуміння ментальних особливостей населення дозволяє підвищити ефективність інформаційної політики, забезпечити адекватність управлінських рішень та зменшити ризики соціального напруження.

Ефективна публічна комунікація вимагає узгодження змісту повідомлень із ціннісно-нормативними орієнтирами суспільства. У цьому контексті орієнтація на свободу, справедливість і безпеку повинна знаходити відображення у змісті та формах державної інформаційної політики. Це передбачає не лише інформування громадян, але й формування довіри через прозорість, послідовність і відкритість комунікацій. Виявлена амбівалентність довіри (висока міжособистісна та обмежена інституційна) вказує на необхідність посилення зворотного зв’язку між владою та громадянами, розвитку механізмів участі та залучення громадськості до процесу прийняття рішень [44, с. 52-53].

Крім того, результати дослідження можуть бути використані для сегментації аудиторії у процесі публічних комунікацій. Врахування вікових, соціальних та ціннісних відмінностей дозволяє розробляти диференційовані комунікаційні підходи, що підвищують рівень сприйняття інформації та зменшують імовірність її викривлення або відторгнення. Особливо важливим є врахування орієнтації молодших груп на інновації та самореалізацію, що

потребує використання сучасних каналів комунікації та інтерактивних форматів взаємодії.

У сфері управлінських рішень результати дослідження сприяють формуванню більш контекстуально чутливої політики, яка враховує не лише формальні соціально-економічні показники, але й глибинні ментальні характеристики населення. Це дозволяє підвищити рівень легітимності управлінських дій, їх соціальне прийняття та ефективність реалізації. Водночас орієнтація на розвиток резильєнтності як суспільного ресурсу може бути інтегрована у державні програми, спрямовані на підвищення стійкості суспільства до кризових явищ.

Таким чином, використання результатів дослідження у сфері публічного управління та комунікацій відкриває можливості для підвищення якості взаємодії між державою та суспільством, сприяє зміцненню довіри, оптимізації управлінських процесів і забезпеченню соціальної стабільності в умовах динамічних змін [45, с. 95].

Разом із тим, слід враховувати певні обмеження дослідження, зокрема квазі-репрезентативний характер вибірки та обмежений обсяг емпіричних даних, що не дозволяє здійснювати повну генералізацію результатів на всю генеральну сукупність. Це зумовлює необхідність подальших досліджень із використанням більш масштабних вибірок та розширеного інструментарію.

Перспективи подальших наукових розвідок можуть бути пов’язані з поглибленим аналізом регіональних відмінностей ментальності, вивченням впливу глобалізаційних процесів, а також проведенням лонгітюдних досліджень, що дозволять відстежити динаміку змін у структурі ціннісних орієнтацій і національного характеру.

Таким чином, теоретико-прикладна інтерпретація результатів дослідження засвідчує їх багатовимірний характер і значущість як для розвитку наукового знання, так і для практичного застосування. Отримані висновки поглиблюють розуміння ментальності сучасних українців як

динамічного соціально-психологічного феномену та створюють підґрунтя для подальших досліджень і розробки ефективних соціальних стратегій.

З наукової точки зору результати дослідження сприяють уточненню теоретичних моделей ментальності, зокрема в частині її структурної організації, механізмів трансформації та взаємозв'язку з ціннісно-нормативною системою суспільства. Вони підтверджують доцільність міждисциплінарного підходу до вивчення цього феномену та відкривають можливості для подальшого розвитку інтегративних концепцій, що поєднують соціально-психологічний, культурологічний і соціологічний аналіз.

Водночас практичний вимір отриманих результатів полягає у можливості їх використання для розробки ефективних соціальних стратегій, спрямованих на оптимізацію суспільного розвитку. Зокрема, вони можуть слугувати основою для формування політик, що враховують ціннісні орієнтації та ментальні особливості населення, сприяють підвищенню рівня соціальної згуртованості, розвитку громадянської відповідальності та зміцненню національної ідентичності.

Крім того, результати дослідження створюють підґрунтя для подальших наукових розвідок, орієнтованих на більш детальне вивчення окремих компонентів ментальності, їх регіональних, вікових та соціокультурних варіацій, а також динаміки змін у довгостроковій перспективі. Це дозволяє розглядати проведене дослідження як важливий етап у процесі накопичення наукового знання про ментальність сучасних українців і як основу для подальшого теоретичного та прикладного осмислення цього феномену.

3.2. Соціокультурні чинники трансформації ментальності українців

Трансформація ментальності сучасних українців є складним і багатовимірним процесом, що відбувається під впливом взаємопов'язаних соціокультурних чинників різного рівня. У межах системного та інтегративного підходів ці чинники доцільно розглядати як цілісну конфігурацію впливів макро-, мезо- та мікросоціального характеру, які не лише детермінують зміст ціннісних орієнтацій, але й задають загальну динаміку змін ментальних структур.

На макросоціальному рівні ключовими детермінантами виступають глобалізаційні процеси, політичні трансформації, воєнні виклики, а також посилення інтеграції України до європейського та світового соціокультурного простору. Глобалізація сприяє розширенню інформаційних горизонтів, інтенсифікації міжкультурної взаємодії та трансляції нових ціннісних моделей, що призводить до поступового переосмислення традиційних уявлень про соціальні норми, ідентичність і життєві стратегії. Водночас кризові явища, зокрема воєнно-політичні події, виступають потужними каталізаторами ментальних змін, актуалізуючи такі характеристики, як патріотизм, солідарність, мобілізаційна готовність та психологічна стійкість [46, с. 82].

Окремого значення набуває фактор соціальної нестабільності, який формує підвищену чутливість до питань безпеки, довіри та прогнозованості соціального середовища. У таких умовах відбувається посилення адаптивних механізмів ментальності, що проявляються у здатності швидко перебудовувати ціннісні орієнтації відповідно до змін зовнішнього контексту.

На мезосоціальному рівні визначальну роль відіграють інституційні та організаційні чинники, пов'язані з функціонуванням державних інституцій, системи освіти, медіа-простору та громадянського суспільства. Ефективність або неефективність інституцій безпосередньо впливає на рівень соціальної

довіри, формування установок щодо справедливості соціального порядку та легітимності владних структур. У цьому контексті особливого значення набуває якість публічної комунікації, прозорість управлінських рішень та ступінь залучення громадян до процесів прийняття рішень.

Освітня система виступає одним із ключових механізмів відтворення та трансформації ментальності, оскільки саме вона забезпечує первинне та вторинне засвоєння цінностей, норм і культурних кодів. Через освітні практики формуються базові уявлення про соціальну реальність, що згодом інтегруються у структуру індивідуальної та колективної свідомості. Медіа та цифрові комунікації, у свою чергу, виступають потужним інструментом швидкої трансляції цінностей, норм і моделей поведінки, значно прискорюючи процеси ментальної трансформації.

На мікросоціальному рівні трансформація ментальності визначається процесами первинної соціалізації, сімейного виховання, міжособистісної взаємодії та індивідуального життєвого досвіду. Саме в межах безпосереднього соціального оточення відбувається формування базових установок довіри, ставлення до соціальних норм, моделей поведінки та способів інтерпретації соціальної реальності. Важливу роль відіграє також особистий досвід переживання кризових ситуацій, який формує індивідуальні стратегії адаптації та впливає на розвиток психологічної резильєнтності.

Культурно-історичний вимір соціокультурних чинників забезпечує довготривалу тяглість базових смислів і символічних структур, що лежать в основі національної ідентичності. Історичний досвід державотворення, боротьби за незалежність, культурного відродження та соціальних трансформацій формує стійкі культурні коди, які продовжують впливати на сучасні ціннісні орієнтації. У цьому контексті ментальність виступає як форма акумуляції історичного досвіду, що постійно переосмислюється у нових соціальних умовах [47, с. 13].

Окремо слід наголосити на ролі цифровізації як одного з найбільш впливових сучасних чинників. Розвиток цифрових технологій змінює способи комунікації, структуру соціальних взаємодій та механізми формування громадської думки. Соціальні мережі та онлайн-платформи створюють нові простори для конструювання ідентичності, поширення цінностей і формування колективних уявлень про соціальну реальність. Це призводить до прискорення процесів ментальної дифузії та посилення плюралізації ціннісних систем.

Соціальні мережі та онлайн-платформи виступають не лише засобами комунікації, а й специфічними соціокультурними просторами, у межах яких відбувається активне конструювання ідентичності, репрезентація цінностей та формування символічних моделей соціальної реальності. У цих умовах індивід отримує значно ширші можливості для самопрезентації, вибору інформаційних джерел і формування власної ціннісної позиції, що посилює автономізацію особистісної свідомості та сприяє зростанню варіативності ментальних установок.

Водночас цифрове середовище характеризується високим рівнем інформаційної насиченості та фрагментованості, що зумовлює конкуренцію різних інтерпретацій соціальної реальності. Це сприяє одночасному співіснуванню множинних, інколи суперечливих ціннісних систем, що, у свою чергу, веде до посилення плюралізації ментальних структур. У таких умовах зростає значущість критичного мислення та селективного сприйняття інформації як механізмів когнітивної адаптації [47, с. 15].

Крім того, цифровізація суттєво впливає на процеси соціальної дифузії, прискорюючи поширення нових норм, моделей поведінки та культурних зразків. Це призводить до інтенсифікації ментальних змін і скорочення циклів ціннісної трансформації, які раніше мали значно більш інерційний характер. Водночас така швидкість змін може супроводжуватися підвищенням рівня нестабільності та фрагментарності соціальних уявлень.

Таким чином, цифровізація виступає не лише технічним, а й глибинно соціокультурним чинником, який істотно впливає на структуру та динаміку ментальності сучасних українців. Вона одночасно сприяє розширенню комунікативних можливостей, ускладненню інформаційного середовища та формуванню нових форм соціальної взаємодії, що в сукупності зумовлює якісну трансформацію ціннісно-нормативних основ суспільної свідомості.

Таким чином, соціокультурні чинники трансформації ментальності українців утворюють складну, багаторівневу та взаємопов'язану систему впливів, у якій макросоціальні, мезосоціальні та мікросоціальні процеси перебувають у стані постійної взаємодії. Їх сукупна дія зумовлює динамічний характер змін ментальності, що проявляється у поєднанні традиційних і модернізаційних елементів, зростанні адаптивності та посиленні ролі ціннісних трансформацій у структурі сучасного українського суспільства.

3.3. Практичні рекомендації щодо розвитку позитивних рис національного характеру

Результати емпіричного дослідження дозволяють не лише констатувати особливості ментальності сучасних українців, але й сформулювати розгорнуті практичні рекомендації щодо цілеспрямованого розвитку позитивних рис національного характеру. Їх впровадження є особливо актуальним в умовах соціокультурної трансформації, коли відбувається переосмислення цінностей, інтенсифікація інформаційних впливів та зростання ролі громадянської активності у суспільному житті.

Передусім, стратегічного значення набуває розвиток патріотизму як системоутворюючої характеристики національного характеру. Важливо підкреслити, що в сучасних умовах патріотизм доцільно розглядати не лише як емоційно-ціннісне ставлення до держави та нації, а як усвідомлену форму громадянської відповідальності. Практична реалізація цього напряму

передбачає інтеграцію патріотичного компонента в освітній процес на всіх рівнях, зокрема через впровадження міждисциплінарних курсів із громадянської освіти, історії України та прав людини. Важливим є також розвиток критичного мислення, яке дозволяє уникати формального або декларативного патріотизму та сприяє формуванню зрілої громадянської позиції [48, с. 113].

Не менш значущим є розвиток волелюбності як базової ціннісної установки, що проявляється у прагненні до автономії, самостійності та самореалізації. У практичному вимірі це передбачає створення соціальних та освітніх умов, які стимулюють ініціативність, креативність і відповідальність за власні рішення. Зокрема, доцільним є розширення практик проєктного навчання, розвиток підприємницької освіти, підтримка молодіжних ініціатив та стартап-культури. Такі заходи сприяють формуванню активної життєвої позиції та зменшенню патерналістських установок.

Окремої уваги потребує розвиток психологічної резильєнтності як ключової адаптивної характеристики сучасної особистості та суспільства. З огляду на результати дослідження, ця риса виступає важливим ресурсом подолання кризових ситуацій і забезпечення соціальної стабільності. Практичні рекомендації у цьому напрямі включають впровадження програм психологічної просвіти, тренінгів зі стрес-менеджменту, розвиток емоційного інтелекту та навичок саморегуляції. У системі освіти доцільно інтегрувати елементи психосоціальної підтримки, спрямовані на формування стійкості до інформаційного та емоційного перевантаження.

У практичному вимірі розвиток резильєнтності доцільно здійснювати на декількох рівнях. На індивідуальному рівні важливим є формування навичок саморегуляції, управління емоційними станами та усвідомленого реагування на стресові ситуації. Це передбачає впровадження тренінгових програм, спрямованих на розвиток стресостійкості, когнітивної гнучкості та навичок вирішення проблем. Особливого значення набуває формування емоційного інтелекту як здатності розпізнавати, розуміти та конструктивно

виражати власні емоції, а також ефективно взаємодіяти з емоційними станами інших людей [49, с. 414].

На інституційному рівні доцільним є впровадження системних програм психологічної просвіти та психосоціальної підтримки, які мають охоплювати різні вікові та соціальні групи населення. Такі програми можуть реалізовуватися через освітні заклади, громадські організації та медичні установи і бути спрямованими на підвищення обізнаності щодо механізмів подолання стресу, профілактики емоційного вигорання та збереження психічного здоров'я.

У системі освіти особливо актуальним є інтегрування компонентів розвитку резильєнтності в навчальні програми різних рівнів. Це може включати впровадження спеціальних курсів або модулів, що спрямовані на формування навичок адаптації до змін, розвитку критичного мислення, емоційної стійкості та здатності до конструктивної взаємодії в умовах невизначеності. Важливим є також створення безпечного освітнього середовища, яке сприяє психологічному благополуччю та підтримує індивідуальний розвиток здобувачів освіти.

Окремим напрямом є формування стійкості до інформаційного перевантаження, що є особливо актуальним в умовах сучасного цифрового середовища. Це передбачає розвиток медіаграмотності, критичного сприйняття інформації та навичок інформаційної гігієни, що дозволяє зменшити негативний вплив надлишкових інформаційних потоків на психоемоційний стан особистості [49, с. 415].

Таким чином, цілеспрямований розвиток психологічної резильєнтності виступає важливим стратегічним завданням як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. Його реалізація сприяє підвищенню адаптивного потенціалу населення, зміцненню соціальної стабільності та формуванню більш стійкої та згуртованої соціальної системи в умовах сучасних викликів.

Важливим напрямом є також гармонізація співвідношення індивідуалізму та колективізму. З одного боку, необхідно підтримувати

розвиток особистісної автономії, самовираження та індивідуальної відповідальності, з іншого – зміцнювати цінності соціальної солідарності, взаємодопомоги та участі у спільних ініціативах. Практично це може реалізовуватися через розвиток волонтерського руху, громадських організацій, локальних спільнот та форм самоврядування. Такий баланс сприяє формуванню соціально зрілої особистості, здатної поєднувати власні інтереси з інтересами суспільства.

У сфері публічного управління доцільним є врахування виявлених ментальних особливостей при формуванні державної політики та комунікаційних стратегій. Зокрема, підвищення рівня інституційної довіри можливе за умови забезпечення прозорості управлінських процесів, посилення зворотного зв'язку з громадянами та розвитку партисипативних форм управління. Важливим є також використання зрозумілої, ціннісно орієнтованої комунікації, яка враховує запит суспільства на справедливість, безпеку та повагу до гідності.

Окремо слід наголосити на ролі цифрового середовища як інструменту формування та підтримки позитивних рис національного характеру. Соціальні мережі, освітні платформи та цифрові медіа можуть виступати ефективними каналами поширення цінностей громадянської активності, патріотизму та соціальної відповідальності. Водночас важливо забезпечити розвиток медіаграмотності населення, що дозволить критично сприймати інформацію та протидіяти маніпулятивним впливам.

Таким чином, реалізація запропонованих практичних рекомендацій сприятиме формуванню цілісної системи розвитку позитивних рис національного характеру, зміцненню соціальної згуртованості та підвищенню адаптивного потенціалу суспільства. У довгостроковій перспективі це створює передумови для сталого розвитку українського суспільства, його стабільності та успішної інтеграції у глобальний соціокультурний простір.

ВИСНОВКИ

У дослідженні було здійснено теоретичне узагальнення ментальності та національного характеру сучасних українців, а також розроблено практичні рекомендації щодо розвитку позитивних рис національного характеру. Відповідно до мети дослідження проаналізувано сучасного стану ментальності українців та визначено ключові характеристики національного характеру, які формуються під впливом сучасних соціокультурних і політичних процесів. У результаті дослідження сформульовано низку висновків.

1.Ментальність – це комплексне і багатогранне явище, яке потребує детального вивчення у соціальних і культурних контекстах. Вона є важливим фактором у розумінні психологічних аспектів поведінки різних груп, національних та етнічних спільнот, а також механізмів соціальних трансформацій, що мають значення для розвитку суспільства в цілому.

2. Історичні передумови розвитку українського національного характеру включають періоди незалежності та боротьби за автономію, періоди репресій і спроби асиміляції, а також постійне прагнення зберегти культурну та національну ідентичність.

3. Соціокультурні фактори є важливими детермінантами у формуванні ментальності та національного характеру. Розуміння цих механізмів дозволяє не лише краще усвідомити унікальність кожної культури, а й розробляти ефективні шляхи для міжкультурного діалогу.

4. Отримані розрахункові показники свідчать про можливість кількісної інтерпретації соціально-психологічних характеристик респондентів, що забезпечує подальше застосування методів кореляційного та порівняльного аналізу у межах дослідження ментальності та національного характеру сучасних українців.

5. Отримані результати не лише підтверджують висунуті гіпотези, але й розширюють уявлення про механізми формування ментальності в умовах соціокультурної динаміки. Виявлені тенденції можуть бути використані як теоретична та емпірична основа для подальших досліджень у галузі соціальної психології, культурології та соціології, а також для розробки практичних рекомендацій у сфері соціальної політики та національно-патріотичного виховання.

6. Водночас практичний вимір отриманих результатів полягає у можливості їх використання для розробки ефективних соціальних стратегій, спрямованих на оптимізацію суспільного розвитку. Зокрема, вони можуть слугувати основою для формування політик, що враховують ціннісні орієнтації та ментальні особливості населення, сприяють підвищенню рівня соціальної згуртованості, розвитку громадянської відповідальності та зміцненню національної ідентичності.

7. Ментальність українців є динамічним і багатогранним феноменом, який відображає не тільки специфіку національного характеру, але й відображає здатність українців адаптуватися до нових соціокультурних умов. Майбутні дослідження повинні зосередитись на вивченні впливу глобалізації, інтернаціоналізації та сучасних технологічних змін на подальший розвиток національного характеру українців. Розуміння психологічних аспектів ментальності є ключовим для формування національної стратегії розвитку та зміцнення національної ідентичності в умовах змінюваного світу.

8. Реалізація запропонованих практичних рекомендацій сприятиме формуванню цілісної системи розвитку позитивних рис національного характеру, зміцненню соціальної згуртованості та підвищенню адаптивного потенціалу суспільства. У довгостроковій перспективі це створює передумови для сталого розвитку українського суспільства, його стабільності та успішної інтеграції у глобальний соціокультурний простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поліщук І. О. До визначення поняття “політико-правова ментальність”. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого*". Серія : Політологія редкол. : А. П. Гетьман та ін. Харків : Право, 2017. № 2 (33). С. 296–298.

2. Стражний О. С. Український менталітет : Ілюзії. Міфи. Реальність. Київ: "Книга", 2008. 368 с.

3. Рудакевич О. М. Національна політична культура : теорія, методологія, український досвід : [монографія]. Тернопіль : ТНЕУ, вид-во "Економічна думка", 2010. 456 с.

4. Поліщук І. О. Ментальність українців : політичний аспект. *Людина і політика*. 2002. № 1. С. 86–92.

5. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : [монографія] / О. Донченко, Ю. Романенко. Київ : Либідь, 2001. 334 с.

6. Вітенко Л. Українська специфіка. Яка система державного управління нам підходить і чому її досі немає? День. 2007. 21 червня. – С. 3–4.

7. Рудакевич О. Актуальні націєтворчі ідеї політичної поезії Т. Шевченка. *Наукові записки*. 2014. Випуск 3 (71). С. 256–263.

8. Українська ментальність: минуле та майбутнє. Віктор Гаврилюк. Український парламентський клуб. Нація. URL: http:// www.nacija.com.ua/?article=5864.

9. Скуріхін С. М. Правовий менталітет: структура та види. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3. С. 61-64.

10. Ментальність, менталітет. Підходи до визначення. Матеріали Вільної Енциклопедії Вікіпедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%.

11. Козлова О.М. Етимологія та сутність поняття «ментальність». П’яті юридичні читання: М-ли Міжн. Наук. конф. К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2009, С. 412-414.

12. Горбатенко В.П., Шемшученко Ю.С., Бабкін В.Д. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П.Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П.Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. К.: Генеза. 2004, 736с.

13. Візниця Ю.В. Національна ментальність та риси її українського виміру. Соціологія. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-cons/2010/04/13-19__no-2__vol33__2010__UKR.pdf.

14. Проблеми теорії ментальності / під ред.М.В. Поповича. К., 2006.

15. Федорченко І. М. Становлення національного характеру українського народу: теоретико-методологічні засади. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство. 2007. Випуск 11. С. 17-20.

16. Скринник І. Роль сімейних традицій та обрядів у формуванні української ментальності. Наука. Освіта. Молодь. URL: https://library.udpu.edu.ua/lis/stud_konferenzia/2014/69.pdf.

17. М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=66534 (дата звернення: 14 грудня 2024 р.)

18. Галушко К.Ю. Ментальність, менталітет : Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі : Редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.

19. Візниця Ю.В. Національна ментальність та її риси українського виміру. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/ uploads/2010/04/13-19__no-2__vol-33__2010__UKR.pdf (дата звернення: 14 грудня 2024 р.)

20. Етнологія України: Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. URL: https://rusychi.org.ua/rodoliub-ia-rid-i-vsesvit/387- etnologiya-

ukrajini-filosofsko-teoretichni-ta-etnoreligieznavchi-aspekt (дата звернення: 14 грудня 2024 р.)

21. Mentality of the Ukrainian People. URL: https://guideme.com.ua/mentality-of-the-ukrainian-people/ (дата звернення: 14 грудня 2024 р.)

22. Абрамова І.Г. : До проблем української ментальності. Вісник Запорізького національного університету. 2008. № 2. С. 7–11.

23. Юшкевич Ю.С. Аксіологічна складова української ментальності та механізми її збереження. Наукове пізнання : методологія та технологія. 2012. № 1(28). С. 140–144.

24. Горбенко К.П. Справедливість як соціальний екзистенціал громадянського суспільства : дис. … канд. філос. наук : 09.00.03. Вінниця, 2020. 205 с.

25. Житник О.О. Поняття справедливості в сучасних наукових дослідженнях. Філософські та методологічні проблеми права. 2014. № 1. С. 58–67.

26. Тур М.Г. Ідея справедливості: імплікації легітимації. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/19668165.pdf (дата звернення: 14 грудня 2024 р.) 14. Левкулич В.В. Справедливість як соціокультурний феномен : монографія. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 480 с.

27. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю.М. Оборотов та ін.; за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса, 2012. 492 с. 16. Яковенко М. Справедливість як елемент права. URL: http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2019/nov/19966/ yakovenko.pdf (дата звернення: 14 грудня 2024 р.).

28. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку. За ред. Кравціва В.С., Сторонянської І.З.Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України,2020. 531 с.

29. Правова традиція українського народу: загальнотеоретичне дослідження П.М.Рабінович, С.П.Рабінович /Проблеми філософіїправа.2008-2009. Т. VI-VII. С. 239–241.

30. Лушагіна Т.В. Поняття «громада» у вітчизняних концепціях державотворення XIX поч. XXст.Науково-методичний журнал.Т.131. Вип.118. Політологія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім.Петра Могили, 2010.С. 35–38.

31. Попович М.В., Кисляковська І.В., Вяткіна Н.Б., Навроцький, В.В., Васильченко А.А., Кохан Я.О., Омельянчик В.Й.,Маєвський О.Л., Кузнєцов В.І., Ішмуратов А.Т., Кримський С.Б., Писаренко Ю.Г., Депенчук Л.П., Білодід В.Д., Йолон П.Ф. Проблеми теорії ментальності. К.: Наук. думка, 2006. 408 с.

32. Кобко-Одарій В.С. Правовий менталітет українського народу: особливості формування і розвитку: дис. ... канд. юр. наук.: 12.00.01 / Одеса, 2019. 230 с.

33. Стражний О. Майдан. Події – свідчення – менталітет. Дух і Літера. Київ. 2016. 360 с.

34.Стадник І.Б. Українська ментальність у контексті відродження національної духовності: автореф. дис. на здобуття канд. філос. наук: спец. 09.00.03; Південноукр. держ . пед. ун-т ім.К.Д. Ушинського (м.Одеса). О., 2003. 20с.

35.Тимечко І. Територіальна громада у транскордонному просторі: чинники, закономірності, пріоритети розвитку: монографія. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України», 2019. 444 с.

36. Бойко О.Д. Національний менталітет / Енциклопедія Сучасної України / Редкол.:І.М Дзююба, А.І. Жуковський, М.Г.Железняк та ін... Київ.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2020.URL:https://esu.com.ua/article-71042.

37.Шевченко А.О. Правова природа і статус територіальної громади: доктринальний аспект.Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.2017.No3.С. 332–343. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2017_3_30.

38.Савайда О. І. Ментальність як основа формування філософсько-правової моделі української громади. *Аналітичне правознавство.* 2020. С. 262-631.

39.Світ Громад: інтернет-сервіс. URL: http://woc.org.ua/about.

40. Зіммель Г. Як існує суспільство? Соціологічний журнал. 2004. No 2. С. 102–114.

41. Територіальні громади в умовах децен-тралізації: ризики та механізми розвитку. За ред. Кравціва В.С., Сторонянської І.З. Львів: ДУ «Інститут регіональних дослі-джень імені М.І. Долішнього НАН України, 2020. 531 с.

42. Тимечко І. Територіальна громада у тран-скордонному просторі: чинники, законо-мірності, пріоритети розвитку: монографія. Львів: ДУ «Інститут регіональних дослі-джень імені М.І. Долішнього НАН України», 2019. 444 с.

43. Скуріхін С. М. Правовий менталітет: структура та види. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3. С. 61-64.

44. Козловець М. А. Ментальність українського народу і процеси державотворення. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2018. Вип. 1. С. 48–53.

45. Юрій М., ХристанН. «Менталітет» і «ментальність» як категорії соціокультурної та цивілізаційної антропології. Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук. праць.Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2023. Т. 12. С. 95–114.

46. Газнюк Л., Бейлін М., Соїна І. Штучний інтелект у життєдіяльності людини : особистість чи інструмент. *Вісник Харківського*

національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». 2024. Вип. (71). С. 81–96.

47. Богом'я В., Гудзь А. Штучний інтелект: сучасний стан і перспективи застосування. Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони.2023. Вип. 46(1). С. 13–17.

48. Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Ментальний вимір української цивілізації. Київ : Генеза, 2017. 560 с.

49. Семергей Н.В. Українська ментальність та національно-культурна ідентичність в історіософських концепціях сучасного українського дискурсу. Рецензія на монографію : Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Ментальний вимір української цивілізації. Київ : Генеза, 2017. 560 с.; Гілея : збірник наукових праць. 2017. Вип. 127. С. 414–415.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для дослідження ментальності та національного характеру сучасних українців

Блок 1. Соціально-демогарфічні характеристики

1) Ваша стать:
   - Жіноча
   - Чоловіча
2) Ваш вік:
   - 18-25 років
   - 26-40 років
   - 41-60 років
   - 60 +
3) Освіта:
   - Середня
   - Середня спеціальна
   - Вища
4) Місце проживання:
   - Місто
   - Село
   - Село міського типу
   - Селище

Блок 2. Ціннісні орієнтації

Оцініть, наскільки важливими для Вас є наведені нижче цінності за шкалою від 1 до 5, де:

1 – зовсім не важливо;

5 – надзвичайно важливо.

Цінність	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
Свобода					
Безпека					
Сім’я					
Самореалізація					
Традицій					
Матеріальне благополуччя					

Блок 3. Оцінка рис національного характеру

Оцініть, наскільки, на Вашу думку, наведені риси притаманні сучасним українцям
(1 – зовсім не притаманна; 5 – дуже притаманна):

Риса	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
Патріотизм					
Волелюбність					
Працьовитість					
Індивідуалізм					
Колективізм					
Толерантність					

Блок 4. Соціальні установки

Оцініть ступінь Вашої згоди з наведеними твердженнями (шкала Лайкерта):

1 – повністю не згоден
2 – скоріше не згоден
3 – важко відповісти
4 – скоріше згоден
5 – повністю згоден

Твердження
Я вважаю, що свобода є важливішою за стабільність
У сучасному суспільстві важливіше покладатися на себе, ніж на колектив
Державним інституціям можна довіряти
Українці здатні швидко адаптуватися до змін
Збереження традицій є важливим для розвитку суспільства

(Відповіді: 1 /2 /3 /4 /5)

Блок 5. Відкрите запитання

1. Які три риси, на Вашу думку, найкраще характеризують сучасних українців?